

BIBLIOGRAFIA LUL·LÍSTICA

I. EDICIONS, ANTOLOGIES I TRADUCCIONS D'OBRES LUL·LIANES

- 1) Llull, Ramon, *Art de fer e sobre qüestions. Volum I, Distincions I, II. Volum II, Distinció III*, ed. Joan Carles Simó Artero, «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, XIX-XX» (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2022, 2023), 294 pp.; 449 pp.

Conté edicions de:

—III.19 - ArtFerSol [català].

Ressenyat a continuació.

- 2) Llull, Ramon, *Desconhort*, trad. Miquel Desclot, «Tast de Clàssics, 23» (Barcelona: Barcino, 2023), 155 pp.

Conté edicions de:

—III.22 - Descon [català] [versió original i versió actualitzada].

Versió original en català ortografiat a partir de Ramon Llull. *Poesies*. Ed. Josep Romeu i Figueras (Barcelona: Selecta, 1958), 195 pp. i versió al català actual.

- 3) Llull, Ramon, *Llibre de les bèsties*, il. Pep Brocal (Barcelona: Bang, 2023), 152 pp.

Conté edicions de:

—II.B.15a - Besties [català] [adaptació al català modern].

Adaptació en format còmic.

- 4) Llull, Ramon, *Romanzo di Evast e Blaquerna*, ed. Simone Sari; pr. Lola Badia, «Medioevo, 37» (Roma: Antonianum, 2022), 495 pp.

Conté edicions de:

—II.A.19 - Blaquerna [italià].

Ressenyat a continuació.

- 5) Lulle, Raymond, *Oeuvres complètes*, trad. Constantin Teleanu, vol. IV (Paris - Metz: Messkhy Publications, 2022), lxxv + 520 pp.

Conté edicions de:

—II.B.1 - ArsDem [francès].

—II.B.10 - Regles [francès].

—II.B.3 - ArsInPar [francès].

—II.B.4 - PropAD [francès].

—II.B.6 - QqModAD [francès].

—II.B.7 - ArsJuris [francès].

—II.B.8 - ArsCoMed [francès].

—II.B.9 - LctFigAD [francès].

—II.B.9a - Chaos [francès].

—II.B.11 - ExpFigEl [francès].

Traducció dels originals llatí o català amb introducció i notes.

- 6) Lulle, Raymond, *Oeuvres complètes*, trad. Constantin Teleanu, vol. V (Paris - Metz: Messkhy Publications, 2023), xxxv + 473 pp.

Conté edicions de:

—II.B.12 - PsalmQui [francès].

—II.B.13 - DisFiInf [francès].

—II.B.14 - EpisTres [francès].

—II.B.15 - Felix [francès].

—II.B.16 - EpDucVen [francès].

—II.B.17 - CompAD [francès].

—II.B.18 - QqAD/Inv [francès].

Traducció dels originals llatí o català amb introducció i notes.

II. ESTUDIS LUL·LÍSTICS

- 7) Amengual i Batle, Josep, «Tres figures d'oració segons el *Llibre de contemplació en Déu*. Entre la vida activa i contemplativa», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Síndesis, 2023), pp. 229-250.

Ressenyat a continuació.

- 8) Andersen, Claus A. i Rafael Ramis Barceló, «Jaume Janer OCist († after 1506) and the Tradition of Scoto-Lullist Metaphysics», *Bulletin de Philosophie Médiévale*, vol. 64 (2022), pp. 167-207.

The Cistercian Jaume Janer († after 1506) was the most prolific student of Pere Daguí, the first professor in the Lullist Studium on Majorca, and became himself, by royal privilege from the Crown of Aragon, the leader of a similar institution in Valencia. Janer's and Daguí's brand of Lullism embraced elements from Scotism. In particular, Janer in three of his works discussed the system of distinctions put forward by Peter Thomae, one of Duns Scotus's early followers. This preoccupation with Scotist distinction theory remained a doctrinal centerpiece of eclectic Lullism at least until the second half of the seventeenth century.

- 9) Andreu Alcina, Joan, «El lugar de la experiencia mística: el hombre perfecto en Ibn ‘Arabí y Ramón Llull», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Síndéresis, 2023), pp. 167-182.

Ressenyat a continuació.

- 10) Andreu Alcina, Joan, «El proyecto vital de Ramón Llull a la luz de la inteligencia espiritual», *Revista Hispanoamericana T.O.R.*, vol. 5 (2022), pp. 60-76.

Este artículo aborda la espiritualidad de Ramon Llull a partir del modelo de la inteligencia espiritual. Teniendo en cuenta las principales dimensiones de la inteligencia espiritual (la inteligencia lingüística, la inteligencia artística, la lógico-matemática, la corporal y cinestésica, la espacial y visual, la intrapersonal, y la inteligencia ecológica) se va mostrando cómo tales dimensiones están presentes en algún aspecto de la vida o de la obra de Llull. La conclusión a la que se llega es que Ramon Llull vivió una vida realizada a partir del proyecto existencial que fue capaz de construir a lo largo de su vida.

- 11) Ayensa, Eusebi, «Ramon Llull torna a Xipre», *Un català a Grècia. Una mirada a una història compartida*, epíleg Petros Mårkaris, «Argent Viu, 67» (Lleida: Pagès, 2022), pp. 57-75.

El capítol, que forma part d'un llibre dedicat a les relacions historicoculturals entre Catalunya i Grècia, inclou, en primer lloc, un resum de les vicissituds de l'estada de Ramon Llull a Xipre (1301-1302). A continuació, però, se centra en la crònica del pas per Nicòsia, a inicis de 2011, de l'exposició itinerant *Interpretant Ramon Llull, l'amic i l'amat*, promoguda pel Govern de les Illes Balears, el Consell Insular de Mallorca i l'Institut Ramon Llull. La crònica inclou els detalls d'un conflicte lingüístic provocat per les exigències de l'ambaixador espanyol a Xipre i que afectava els fulls informatius i els parlaments de la inauguració de l'exposició.

- 12) Beuchot, Mauricio, «Filosofía y teología espiritual en Raimundo Lulio», *Revista Hispanoamericana T.O.R.*, vol. 5 (2022), pp. 33-44.

Este trabajo aborda algunos rasgos principales de la mística o teoría espiritual de Ramón Llull. Ella se encuentra en dependencia de sus afanes y de su pensamiento. Por eso se dan algunos rasgos de su biografía, así como de su filosofía-teología, para pasar a su doctrina espiritual. Es muy profunda

y poética a la vez, en la línea del más puro franciscanismo, como lo fue la de san Francisco de Asís y la de san Buenaventura.

- 13) Brocà, Salvador, *Breu història del pensament medieval* (Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2021), 214 pp.; Llull, pp. 165-168.
Presentació del pensament de Ramon Llull.
- 14) Butiñá, Julia, «Dos grandes autores de la Corona de Aragón, líderes en libertad de conciencia: Ramón Llull y Bernat Metge», *XIX Congreso Latinoamericano de Filosofía Medieval: ámbitos de libertad en el pensamiento medieval, expresiones e imágenes. Actas* (Buenos Aires: Ediciones RLFM - Red Latinoamericana de Filosofía Medieval, 2023), pp. 493-504.
Se enfocan dos figuras representativas de la cultura y el pensamiento de finales de la Edad Media, Ramón Llull y Bernat Metge, a fin de apreciar matices del tránsito hacia la modernidad. Este paso se analiza desde la libertad de conciencia y la moral, en que destaca la aportación de ambos autores, que empleaban el catalán tratando de temas filosóficos. La investigación, con metodología comparatista, se centra en el análisis de *Lo somni* (1399), diálogo humanista de Metge, que se asienta con firmeza pero con clandestinidad en la doctrina y obras de Llull. Hay que considerar que, mientras que en círculos italianos y Centroeuropa la apertura luliana tuvo proyección, la persecución del lulismo, en coherencia con el rechazo hacia la renovación ideológica, fue muy acentuada en la Corona catalanoaragonesa, dada la fuerte ascendencia del pensamiento tradicional al amparo del poder eclesiástico. De aquí que en *Lo somni* se ocultaran tan fuertemente los contenidos por medio de técnicas humanísticas aplicadas al tratamiento de las fuentes literarias que, a pesar de que éstas se advirtieron ya en el siglo xv, su engranaje y significado no se ha descubierto hasta tiempos muy recientes.
- 15) Casas Codinach, Sònia, *Ramon Llull. Llibre de viatge*, il. Sagar Forniés (Valls: Cossetània Edicions, 2016), 80 pp.
Les ciutats que Ramon Llull va visitar són el teló de fons d'aquest quadern, en un viatge físic i al·legòric a través del seu pensament, la seva vida i la seva obra literària. Il·lustracions inspirades en les miniatures gòtiques del Breviculum de Karlsruhe.
- 16) Castella-Martinez, Sergi i Maria Saiz-Raimundo, «Ramon Llull and the Communicating Vessels Between Catholicism and Occultism in Early Twentieth-Century France», *Romance Quarterly* (2024), pp. 1-15.

In 1919, the Avant-garde poet Max Jacob translated Ramon Llull's mystical work, the *Llibre d'amic e amat*. In 1921, another translation appeared, authored by the Hispanist and Catholic activist Marius André. The plural strands of modern literary reception of Llull have only been superficially addressed. At the beginning of the 20th century, both Catholic intellectuals and Occultist circles considered his mystical and evangelical endeavors to have extraordinary imaginative potential. Catholic and conservative spheres were prompted to justify the validity and orthodoxy of Lullian doctrines, and to define him as a model. Simultaneously, pseudo-Lullist sources praising his alchemical adventures and the fanciful plasticity of his symbology were noted by Jacob and the Parisian Surrealist circle. This article analyzes the context of two modern translations of the *Llibre d'amic e amat*, as well as the motivations of their translators, to assess the confluence of interests and themes within these traditions. It thus showcases the interdependency between Christian apologetics, often connected to the Catalan intellectuals who were publishing Llull's works at the time, and an international current of eclectic pseudo-Lullism, spanning from at least the 17th century, that was still influential in the works of pansophists, alchemical authors and Surrealist writers, and that would inform present-day, creative reception of the philosopher.

- 17) Cortijo Ocaña, Antonio, *Conquistar o convencer: De Llull a Cisneros en la conversión del otro* (Saragossa: Pórtico, 2021), 192 pp.

Ressenyat a continuació.

- 18) Costa, Ricardo da i Wilson Coimbra Lemke, «No Fim dos Tempos. O Livro contra o Anticristo (1276) de Ramon Llull (1232-1316)», *O mito do Fim do Mundo: Imaginário & Educação*, ed. Alberto Filipe Araújo i [et al.] (São Paulo: FEUSP, 2023), pp. 114-158.

Síntesi del tema de l'Anticrist i la fi dels temps en els textos i la iconografia des de la Bíblia a l'Edat Mitjana. L'obra de Llull en aquest context.

- 19) Courcelles, Dominique de, «Los cuatro elementos del mundo y la aventura mística de Ramon Llull: naturaleza y amor», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Síndéresis, 2023), pp. 41-58.

Ressenyat a continuació.

- 20) Cruz Palma, Óscar de la, «Ramon Llull i el judaisme», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Síndéresis, 2023), pp. 183-228.
Ressenyat a continuació.
- 21) *Diplomatarium Arnaldi de Villanova*, ed. Josep Alanyà i Roig, «Arnaldi de Villanova Opera theologica omnia, II» (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Ateneu Universitari Sant Pacià, 2022), 453 pp.
Ressenyat a continuació.
- 22) Domínguez Reboiras, Fernando, «Charles H. Lohr and Ramon Llull», *The Aristotelian Tradition (1200-1650): Translation, Themes and Editions. I. From Aristotle via Llull to the Renaissance. Selected Essays.*, ed. Andrea Aldo Robiglio, «Corpus Philosophorum Medii Aevi. Subsidia, 19» (Florència: Edizioni del Galluzzo, 2023), pp. 23-53.
Ressenyat a continuació.
- 23) Domínguez Reboiras, Fernando, «Entender amando y amar entendiendo. Una aproximación a la philosophia luliana del amor», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Síndéresis, 2023), pp. 19-40.
Ressenyat a continuació.
- 24) Fernández-Clot, Anna, «La medicina espiritual al *Llibre de contemplació* de Ramon Llull», *Revista Hispanoamericana T.O.R.*, vol. 5 (2022), pp. 1-14.
Ramon Llull va incorporar al seu programa intel·lectual i moral el tema de la medicina espiritual, recurrent en la literatura penitencial i homilètica als segles XIII i XIV. L'any 1300 va escriure la *Medicina de pecat*, una obra en vers construïda a partir de la metàfora de l'electuari moral, però el tema de la medicina espiritual es pot resseguir al llarg de tota la seva producció. Aquest treball proposa un estudi de la formulació d'aquest tema al *Llibre de contemplació*, la primera obra en la qual Llull presenta la medicina espiritual a partir de l'analogia amb la medicina física i la descriu amb tots els seus components, plenament connectats a la doctrina lul·liana de les intencions.
- 25) Fidora, Alexander, «La Bíblia en Ramon Llull: exegesi i raó especulativa», *La Bíblia en la literatura catalana*, ed. Joan Santanach, Joan Ferrer

i Sergi Dalemus Adroher, “Estudis i documents, 6” (Girona: Publicacions de l’Institut de Llengua i Cultura Catalanes, 2022), pp. 101-121.

Centralitat de l’Art en l’obra de Ramon Llull; presència limitada de la Bíblia. Tanmateix, la interpretació de la Bíblia té un paper important en el seu pensament. Caracterització de l’hermenèutica bíblica lul·liana.

- 26) Fullana, Pere, *Llull segle XXI*, il. Pere Joan (Binissalem Dissert Edició, 2023), 64 pp.

Amb humor i amb la convicció que Ramon Llull aporta vies de sortida natural als problemes del nostre temps, Pere Fullana i Pere Joan es posen en la pell de l’erudit per parlar-nos dels grans temes del nostre segle, com el poder, la dona, el turisme, la guerra, el territori o el món digital. Un joc de paraules i dibuixos, fet des del compromís i l’admiració, que il·lumina el present amb la brillant llum de Llull.

- 27) Gayà Estelrich, Jordi, «Ramon Llull y algunas discusiones sobre la Teología mística en la segunda mitad del s. XIII», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Sínderesis, 2023), pp. 79-102.

Ressenyat a continuació.

- 28) Gómez-Llauger, Núria, «“Cvm affatv potest homo loqui de Deo”: la potencia afativa en el *Liber de potentia, obiecto et actv*», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Sínderesis, 2023), pp. 59-78.

Ressenyat a continuació.

- 29) Higuera Rubio, José G., «Ramon Llull y la Diagramática medieval», *XIX Congreso Latinoamericano de Filosofía Medieval: ámbitos de libertad en el pensamiento medieval, expresiones e imágenes. Actas* (Buenos Aires: Ediciones RLFM (Red Latinoamericana de Filosofía Medieval), 2023), pp. 506-516.

El uso de esquemas, tablas, y en general, «herramientas visuales», que simulan el fluir del discurso intelectual y de la observación de la naturaleza, acompañó el desarrollo del pensamiento medieval. Este fenómeno especulativo que “aumenta” la transmisión perceptiva de la estructura del razonamiento aplicado a la experiencia, lo que merece una interpretación historiográfica más detallada en el caso del Arte Luliano. Las «formas sim-

bólicas», como ya lo expresó Cassirer, se articulan como una proyección de la tradición filosófica, además de generar una «elocuencia» basada en el uso de imágenes y representaciones. Esta comunicación propondrá las bases de un modelo de «elocuencia figurativa» para el Arte Luliano.

- 30) Jaulent, Esteve, «Ramon Llull y la Libertad. Reflexiones», *XIX Congreso Latinoamericano de Filosofía Medieval: ámbitos de libertad en el pensamiento medieval, expresiones e imágenes. Actas* (Buenos Aires: Ediciones RLFM -Red Latinoamericana de Filosofía Medieval, 2023), pp. 529-535.

Breves reflexiones sobre el concepto y la experiencia de la libertad en Llull.

- 31) *La recepció de l'obra d'Arnau de Vilanova. Actes de la «IV Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova»*, ed. Jaume Mensa, Sebastià Giralt, Jon Arrizabalaga i Jaume de Puig, «Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, LV» (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Universitat Autònoma de Barcelona - Ateneu Universitari Sant Pacià, 2023), 369 pp.

En la secció d'estudis trobem diverses referències a les relacions que es donen entre la recepció de l'obra i el pensament d'Arnau de Vilanova i de Ramon Llull, autèntic o apòcrif alquímic, especialment en època moderna.

- 32) *Le Catalan Médiéval*, ed. Michel Zimmermann, «L'atelier du médiéviste» (Turnhout: Brepols, 2023), pp. 705.

Obra de conjunt sobre la llengua catalana a l'Edat Mitjana a partir d'un enfocament històric, lingüístic i documental. Ramon Llull hi és present a través dels comentaris d'alguns fragments de les seves obres que es llegeixen per exemple a les pp. 499-507 i *passim*.

- 33) Llinàs Puente, Carlos, «*Ars mystica atque angelica*. El arte mística de Ramon Llull y los ángeles», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Sínderesis, 2023), pp. 103-132.

Ressenyat a continuació.

- 34) Lombana Sánchez, Alfonso, *Hernando Colón y la Biblioteca Colombina, «Ramón Arnau García»* (València: Ultreia Editorial, 2024), 210 pp.; Llull pp. 94-102.

Ressenyat a continuació.

- 35) Maria Rosa Planas Ferrer, «Sor Anna Maria del S. Sagriment (1649-1700), mestra de mística lul·liana», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Síndéresis, 2023), pp. 157-166.
 Ressenyat a continuació.
- 36) Nontol, Lucio M., «La espiritualidad de Ramón Llull», *Revista Hispanoamericana T.O.R.*, vol. 5 (2022), pp. I-II.
 Presentació del volum monogràfic.
- 37) Nontol, Lucio, «Contemplación y lógica espiritual en Ramon Llull», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Síndéresis, 2023), pp. 133-156.
 Ressenyat a continuació.
- 38) Pani, Laura i Alice Vendramin, «I manoscritti medievali della Biblioteca del Seminario Diocesano di Concordia-Pordenone», *Atti dell'Accademia «San Marco» di Pordenone*, vol. 21 (2019), pp. 9-38.
 Ressenyat a continuació.
- 39) Pereira, Michela, «Presentación de *Azogue 9*, monográfico sobre pseudolulismo alquímico», *Azogue* (Revista electrònica, 2019-2023), pp. viii-x.
 Descripció general del volum.
- 40) Pérez Castañeda, Manel, «El *Romanç d'Evast e Blaqueria* i el concepte missional lul·lià: una aplicació pràctica a l'Amèrica del segle XVI», *Scripta*, vol. 22 (2023), pp. 39-69.
 Sovint s'ha assenyalat el *Romanç d'Evast e Blaqueria* d'utòpic. Amb aquest treball hem pretès desmentir aquesta idea, tot relacionant-la amb el fet que l'ideari missional que Llull exposa al *Blaqueria* es va dur a terme més de dos-cents anys després de la seua redacció. Així, hom pot veure l'ideari missional lul·lià com un evident referent de la pràctica missional de Bartolomé de Las Casas a l'Amèrica del segle XVI. L'estudi de les llengües i les cultures indígenes i el tracte entre iguals entre els missioners i els infidels, motiu pel qual és necessari l'ús de raons per damunt de l'ús de la força, convergeixen en la voluntat evangelitzadora d'ambdós protagonistes.
- 41) Pérez-Ruiz, Mario, *El manuscrito Voynich y la búsqueda de los mundos subyacentes* (Barcelona: Kit-book, 2024; 4a edició).

El llibre vincula l'autoria del manuscrit Voynich, descobert el 1912 pel bibliotecari novaiorquès Alfred Voynich, amb Ramon Llull. El manuscrit Voynich és un dels documents més estranys del món, escrit en una llengua de caràcters desconeguts i amb obscures il·lustracions.

- 42) Prat i Serra, Pere, *Amor, amar i amors del Llibre d'amic i amat de Ramon Llull* (Barcelona: Difusió, Publicacions i Vídeos, 2023), 78 pp.

Assaig que té com a objectiu «propar-nos tant com hem pogut al significat profund de les paraules ‘amor’, ‘amar’ i ‘amors’ del *Llibre d'amic i amat*», a més de les *d'amic i amat*.

- 43) Queiroz de Souza, Guilherme, «*Jo, Ramon Llull* (2016): documentário, historiografia e representação», *Locus: Revista de História*, vol. 29 (2023), pp. 222-239.

This article analyzes the Catalan documentary *Jo, Ramon Llull* (2016), giving emphasis to the documentary's representation of this Majorcan philosopher. Initially, we will map the documentaries on Llull produced since the 1980s, examining their main narrative and aesthetic characteristics, and their historiographic «voices». After that, we will test the hypothesis that there is an analogy between this material and the movie *The Name of the Rose* and that in it there are political, diplomatic, and hagiographic meanings.

- 44) Queiroz de Souza, Guilherme, «Ramon Llull e a Idade Média Global: geopolítica, integração e diversidade», *Antíteses*, vol. 15, núm. 32 (2023), pp. 371-400.

Nos últimos anos, a Idade Média Global tem sido um conceito que conquista cada vez mais adeptos no meio acadêmico. Não se trata de uma história mundial, de todos os continentes, mas da Afro-eurásia, suas porções conectadas e integradas. O objetivo deste artigo é explorar três aspectos daquele mundo afro-euroasiático (geopolítica, integração e diversidade), com destaque para os séculos XIII-XIV. Para tanto, examinaremos a experiência de globalidade do filósofo maiorquino Ramon Llull (c. 1232-1316), recolhendo indícios em sua trajetória e produção textual. Metodologicamente, trabalharemos com comparações, contextualizações e a análise das (des)conexões e (des)integrações entre distintas sociedades, ao considerar escalas que transcendem o enquadramento e as fronteiras nacionais.

- 45) *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Sínderesis, 2023), 276 pp.

Ressenyat a continuació.

- 46) Ripoll Perelló, Maria Isabel, «“A la mitja nit, con los monjos se llevaren a matines e Blaquerna ohí l’esquella...” Sobre la contemplació i la vida monàstica en l’obra de Ramon Llull», *Revista Hispanoamericana T.O.R.*, vol. 5 (2022), pp. 15-32.

Ramon Llull va descriure per primer cop en la literatura catalana la vida contemplativa. En aquest treball s’analitza l’evolució que manifesta la prosa lul·liana en la caracterització d’aquest estat de la vida religiosa i se n’analitzen les principals referències.

- 47) Rodríguez Guerrero, José i Domingo Iglesias, «Una Epístola Alquímica atribuida al Lulista Pere Rossell (fl.1376-1403)», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 107-166.

Ressenyat a continuació.

- 48) Rodríguez Guerrero, José, «El *Apertorium* [inc. *Sapientes nostri asserunt*] y el núcleo original de los tratados pseudolulianos (ca.1330-1332)», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 256-282.

Ressenyat a continuació.

- 49) Rodríguez Guerrero, José, «El *Ars intellectiva* [inc. *Multi sunt errantes*], obra del *magister Testamenti*», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 211-255.

Ressenyat a continuació.

- 50) Rodríguez Guerrero, José, «Las leyendas alquímicas sobre Ramón Llull interpretadas a la luz de nuevos datos», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 167-210.

Ressenyat a continuació.

- 51) Rodríguez Guerrero, José, «Nuevos Aportes para el Estudio del *Liber de secretis naturae* pseudolul·liana», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 284-415.

Ressenyat a continuació.

- 52) Rodríguez Guerrero, José, «Pedro Arnaldo de Vilanova (s.XIV), Médico, Cirujano, Alquimista y *socius* del *magister Testamenti*», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 5-39.

Ressenyat a continuació.

- 53) Rodríguez Guerrero, José, «Ramón de Térmen (fl.1328) y el origen del Corpus Alquímic pseudolul·liana», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 40-106.

Ressenyat a continuació.

- 54) Rodríguez Guerrero, José, «Una explicación al Códice *De arqumia* atribuido a Ramón Llull en el Inventario de la Biblioteca de la Sorbona de 1321», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 1-4.

Ressenyat a continuació.

- 55) Rubio, Josep Enric, «La dona invisible en l'Art de Ramon Llull», *Ser invisible: testimonis literaris i documentals femenins*, ed. Rafael Roca Ricart (Catarroja: Editorial Afers, 2023), pp. 19-36.

Ressenyat a continuació.

- 56) Saiz Raimundo, Maria, «El paper del cristocentrisme al *Llibre de contemplació* i al *Llibre d'amic e amat* de Ramon Llull», *Bulletin of Hispanic Studies*, vol. 100 (2023), pp. 567-581.

El present article analitza el paper primordial que té la figura de Jesucrist en la contemplació lul·liana, a partir de dues obres de Ramon Llull, el *Llibre de contemplació* (1273) i el *Llibre d'amic e amat* (1283). Jesucrist és fonamental com a realitat ontològica però també com a realitat significant i epistemològica: si la creació representa la divinitat a través de la difusió de les virtuts divines que hi conté, Jesucrist, com a criatura humana i divina, n'és el signe exemplar i, doncs, el millor mitjà que té l'home per arribar a la contemplació de Déu. Prenent diversos fragments de les dues obres, es mostra el paper central de Jesucrist en la contemplació i en la mística lul·lianes, i es comprova que els versicles del *Llibre d'amic e amat* s'expliquen millor a la llum d'alguns passatges del *Llibre de contemplació* i dels mecanismes artístics del beat.

- 57) Saiz Raimundo, Maria, «“Ab vergues d'amor”. La creu com a símbol en la contemplació lul·liana», *Caplletra*, vol. 77 (2024), pp. 1-19.

El present article analitza el paper de la creu en la contemplació lul·liana a partir de diversos passatges de diferents obres de Llull, sobretot amb exemples del *Llibre de contemplació*. En l'espiritualitat cristocèntrica del beat, el patiment de Crist s'utilitza com a imatge per a la contemplació, i la creu n'esdevé un mitjà essencial. Si el recurs a la creu esdevé productiu en la contemplació, és perquè la visió de la creu activa el re-

cord de la passió i perquè significa les virtuts divines. Per això el bon contemplador ha de saber llegir-la, descodificar-ne les significacions i seguir de manera activa el model que representa, imitant la passió i el martiri de Jesucrist.

- 58) Sari, Simone, «Forme di preghiera mariana secondo Ramon Llull», *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Síndesis, 2023), pp. 251-270.

Ressenyat a continuació.

- 59) Soler, Albert, «Ramon Llull and the *Ars diagramàtica*», *Per cognitionem visualem. The Visualization of Cognitive and Natural Processes in the Middle Ages. Acts of the XXV Annual Colloquium of the SIEPM, Porto 14-15 and 21-22 June 2021*, ed. José Higuera Rubio, «Rencontres de Philosophie Médiévale, 27» (Turnhout: Brepols, 2023), pp. 81-109.

L'Art de Ramon Llull té un caràcter essencialment diagramàtic ja que el ric aparell de figures amb què està equipada no és en cap cas una il·lustració del text sinó que està pensat perquè el lector, utilitzant-lo, aprengui a raonar i arribi a conclusions veritables. Fins al punt que es pot afirmar que l'art de Ramon Llull està en l'ús mental de les figures. En aquesta contribució s'analitzen els diversos recursos visuals que s'observen a l'opus lul·lià i es precisa la naturalesa dels diagrames de l'Art lul·liana.

- 60) Stones, Alison, *Gothic Manuscripts: 1260-1320. Part One*, vol. 2 vols (London - Turnhout: Henry Miller - Brepols, 2013), ill. 838 b/w, 77 col., 1130 pp.

Ressenyat a continuació.

- 61) Stones, Alison, *Gothic Manuscripts: 1260-1320. Part Two*, vol. 2 vols (London - Turnhout: Henry Miller - Brepols, 2014), ill. 800 b/w, 100 col., 1200 pp.

Ressenyat a continuació.

- 62) Tangian, Andranik, *Analytical Theory of Democracy: History, Mathematics and Applications* (Dordrecht: Springer Nature, 2020), XX + 1048 pp.; Llull, pp. 94-98.

The remarkable peculiarities of Llull's electoral works are an advanced use of pairwise comparisons, reinvented by Condorcet in the 1785, and matrix notation, believed to be introduced in this context six centuries later by Dodgson in 1873.

- 63) Teleanu, Constantin, *Ars - Contemplatio - Inventio. Le premier cycle de l'Art quaternaire de Raymond Lulle*, "Ars Raymundi, I" (París - Metz: Messkhy Publications, 2022), 410 pp.

Le commencement de l'Art de Raymond Lulle (1232-1316) est redevable tant à la contemplation en Dieu –*contemplació en Déu*– qu'à la découverte de la Vérité –*inventio Veritatis*– qui concourent ensemble à l'éclosion illuminative du mode de science infuse de son Art quaternaire. Le présent volume rassemble plusieurs études introductives à l'ensemble des ouvrages que Lulle rédigeait au cours du premier cycle.

- 64) Tessari, Alessandro, «Pietro d'Abano e Ramon Llull», *Pietro d'Abano il Conciliatore : crocevia di culture*, ed. Gregorio Piaia i Daniele Ronzoni (Pàdua: CLUEP, 2021), pp. 105-137.

Il confronto tra Pietro d'Abano e Ramon Llull, contemporanei e «uomini mediterranei», è solamente uno spunto all'autore per presentare una personale lettura della storia del lullismo, in particolare sotto la protezione della casa d'Asburgo. La ricostruzione è basata su personaggi e fatti noti e non apporta grandi novità al quadro generale.

- 65) Tessari, Alessandro, «Ramon Llull: da un Tardo Medioevo ricco di curiosità scientifiche ad un Rinascimento ancora troppo pieno di suggestioni magiche e terrori inquisitoriali», *XIX Congreso Latinoamericano de Filosofía Medieval: ámbitos de libertad en el pensamiento medieval, expresiones e imágenes. Actas* (Buenos Aires: Ediciones RLFM (Red Latinoamericana de Filosofía Medieval), 2023), pp. 517-528.

Ramon Llull, a través de un círculo muy culto de humanistas que estudiaron, enseñaron y tuvieron relaciones con la Universidad de Padua, entre los que destacan Nicolás Cusano, Enea Silvio Piccolomini (más tarde Papa Pío II), León Battista Alberti, Paolo dal Pozzo Toscanelli, Nicolás Copernico. y más tarde Giordano Bruno, unirán la Baja Edad Media con un Renacimiento crítico y científicamente duradero. La llegada de Giordano Bruno a la corte del emperador Rodolfo II de Praga marcará el momento más alto de reconocimiento general de la obra de Lull. También ha habido muchos intentos por parte de grandes filósofos como Francis Bacon, René Descartes y Hobbes de disminuir el papel del *Ars Magna* luliano. Pero gracias a la fuerza intelectual de Leibniz, Llull será reconocido como el autor de aquella investigación sobre la *clavis universalis* que conducirá, a través de una combinatoria sofisticada, al debate actual sobre la inteligencia artificial y sus algoritmos: con Rodolfo II, los Habsburgo de Viena y

los de España cumplirán el sueño de Carlos V, de llevar al mundo entero, dominado por los Habsburgo, esa sabiduría universalista que debía tener como consecuencia la salvación.

- 66) Tous, Francesc, «Les formes breus i l'ascens espiritual: les “Altees” de l'*Arbre de filosofia d'amor* (1298) de Ramon Llull», *Revista Hispanoamericana T.O.R.*, vol. 5 (2022), pp. 45-59.

Aquest article proposa una breu anàlisi de les «Altees d'amor» de l'*Arbre de filosofia d'amor* (1298) de Ramon Llull, la primera de les tres seccions en què es subdivideixen les «Flors», la sisena part del tractat. Les «Altees» estan formades per 67 aforismes que ofereixen un resum ordenat del procés que l'ànima humana ha de seguir per elevar-se a la contemplació de Déu, i compendien alguns dels procediments i les modalitats més habituals de l'estil proverbial i sentències lul·lià. Prèviament es relaciona aquest apartat amb l'estructura general del text i s'explica succintament per què Llull tendeix a fer servir amb tanta profusió diversos tipus de formes breus (exemples, pregàries, intercanvis de preguntes i respostes, proverbis, màximes, etc.) en les seves obres místiques.

- 67) Villanova, Arnaldus de, *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedicatorum. Praesentatio facta Burdegaliae*, ed. Jaume Mensa i Valls, «Opera Theologica Omnia, XII» (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya, 2023), 247 pp.

Ressenyat a continuació.

- 68) Vivancos, Bernat, «Càntic d'amic e amat», *Entenam-nos per amor: miscel·lània dels 75 anys de Blanquerna* (Barcelona: Fundació Blanquerna, 2024), pp. 220-235.

Sobre el procés de creació del *Càntic d'amic e amat*, retaule musical sobre dotze versicles del *Llibre d'amic e amat*.

- 69) Vives Piñas, Arnau, «Orígens i definició de la metàfora lul·liana de l'“amic” i l'“amat”», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, vol. 76 (2024), pp. 15-38.

La metàfora de l'*amic* i l'*amat* té els seus orígens en els darrers capítols del *Llibre de contemplació en Déu* (1273-1274), el primer gran projecte librari de Ramon Llull. Les ocurrencies que hi registrem prefiguren les principals característiques temàtiques i artístiques (les referides a l'Art lul·liana) d'un tema literari que recorrerà tota la producció escrita de

Llull, especialment el *Romanç d'Evast e Blaquerna* i el *Llibre d'amic e amat* (1276-1283), l'*Art amativa* (1290) i l'*Arbre de filosofia d'amor* (1298). Aquest article proposa una lectura interpretativa d'aquestes primeres ocurrencies, juntament amb d'altres al·lusions en obres anteriors al *Blaquerna*, que constitueixen la primera fase de l'evolució d'aquest motiu lul·lià en un recorregut que abraça més de trenta anys d'escriptura.

III. TESIS I TESINES

- 70) Buosi Moncunill, Stefania, *El Testament alquímic pseudolul·lià en un manuscrit inèdit català del segle XVI, còpia autògrafa de Jaume Mas*, dir. Lluís Cifuentes Comamala (Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2023), 521 pp.

Aquesta tesi inclou l'edició parcial i el comentari d'una part dels textos copiats en una miscel·lània alquímica, conservada a la Bibliothèque nationale de France, a París, al manuscrit Esp. 289. Aquesta miscel·lània del segle XVI conté el Testament alquímic pseudolul·lià, entre d'altres obres cabdals centrades en l'alquímia mèdica, coneguda també com alquímia de l'elixir, que es desenvolupà, per primer cop a Europa, a l'àrea occitanocatalana. Es tracta d'un manuscrit autògraf, copiat en la primera meitat del segle XVI per Jaume Mas, un alquimista-fargaire català "de la vila de Bagà", es a dir originari de l'Alt Berguedà, una posició d'accés estratègica per a la Cerdanya, on hi havia mines de ferro. L'original llatí de l'obra, el *Testamentum*, es remunta a la primera meitat del segle XIV, s'atribueix a un autor català de formació medicoalquímica, conegut com *Magister Testamenti*, i constitueix el tractat principal i més antic del corpus alquímic pseudolul·lià, que és, juntament amb el pseudoarnaldí, el més important de l'Occident europeu medieval.

- 71) Castellà Martínez, Sergi, *El Llull d'En Foix: L'Ars lul·liana en el desenvolupament de la investigació en poesia*, dir. Amador Vega Esquerra (Tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 2023), 410 pp.

El poeta J. V. Foix desplega en l'obra literària i assagística una intensa i ininterrompuda recepció, interpretació i apropiació de la matèria lul·liana. Alguns aspectes de l'Ars de Ramon Llull, dels quals destaquem l'exemplarisme, la cosmovisió unitària i jeràrquica del món, o l'aparellament de teoria i pràctica, són elements indispensables en la configuració foixiana de la labor poètica, entesa com a «investigació en poesia». El mètode lul·lià d'«atrotar veritat», en les seves dimensions material, creativa i

pràctica, es descobreix a partir de les incursions de Foix com a paradigma i exemple de l'ideal realista al qual la poesia ha de tendir. L'estudi s'ocupa d'exposar la congruència del propòsit global de l'obra del poeta en relació amb l'assimilació i variació de tècniques i temes lul·lians. En primer lloc, s'hi descriu la naturalesa dels objectes poètics i la seva unitat indissoluble amb la realitat. Aquest primer pas condueix a l'exploració de les condicions de la «investigació en poesia» com a pràctica heurística i experimental que reflecteix el realisme de l'autor. La recerca conclou que l'hàbit actiu i contemplatiu que es desprèn de l'Ars lul·liana és un model primordial de la proposta creativa de Foix.

- 72) Gatell Abre, Beatriz, *Ramon Llull a Barcelona: una ruta literària*, dir. Albert Soler Llopart (Tesi Final de Màster, Universitat de Barcelona, 2023), 77 pp.

La vida de Ramon Llull va estar marcada pel viatge, fins a tal punt que Mallorca va acabar esdevenint en la seva maduresa (biogràfica i intel·lectual) un enclavament geogràfic temporal més, com també ho seria Barcelona, ciutat en la qual sabem que el mallorquí va fer estada en diverses ocasions. Aquest treball, un cop feta una reflexió sobre la finalitat de les rutes literàries i un breu estudi sobre el seu desenvolupament a Catalunya, pretén d'escatir els nexes que uneixen Llull amb la ciutat comtal partint de cinc nuclis d'informació: els antecedents familiars, el paper de Sant Ramon de Penyafort, les relacions amb els jueus de la ciutat, el lligam amb el rei Jaume II d'Aragó i l'Escola Lul·liana de Barcelona. Aquest estudi ha de servir com a base per a construir, basant-nos en el paisatge barceloní, un relat que permeti entendre la figura del mallorquí en relació amb la capital catalana i que provi d'oferir de Llull la imatge d'un home arrauxat, sí, però també assenyat, calculador i molt hàbil.

- 73) Leblanc, Margot, *The Disputatio Raimundi Christiani et Homeri Saraceni. A case study of Medieval Christian-Muslim exchange*, dir. Peter De Mey i Annemarie Mayer (Tesi doctoral Katholieke Universiteit Leuven, 2024), 271 pp.

This dissertation answers the question 'What was Ramon Llull's own method of bringing about the conversion of Muslims at the time when he wrote the *Disputatio Raimundi christiani et Homeri saraceni* in 1308, as apparent from the text?'. It follows a tripartite approach. First, it compares Llull's *Disputatio Raimundi* with other works, selected from his oeuvre. This establishes the evolution of Llull's thought, and puts the

Disputatio Raimundi into perspective. Second, it compares Llull's theological arguments in the *Disputatio Raimundi*, both of the character of 'Umar and of Llull's own self-insertion character, Raimundus. This second step explains the particular way in which Llull dealt with Islamic philosophy, and how he sought to interpret Islamic views on the divine in order to better build his own argumentation. The comparison also illuminates which philosophical questions of Muslims needed to be answered according to Llull in order to bring about their conversion. The third step comprises a comparison of Llull's own views and the views of two dominican friars that were his contemporaries, Ramon Martí and Riccoldo da Monte di Croce, which shed light on how Llull's view differed from the standard way in which 13th century missionaries would deal with Islam. This contrastive method makes Llull's own voice more discernable. <https://www.kuleuven.be/doctoraatsverdediging/fiches/3H19/3H190498.htm>

- 74) Long, Scotland William, «*Breve y Eficaz:*» *Exemplum And Pedagogy In Iberian Didactic Literature (1169-1611)* (Tesi doctoral. University of Pennsylvania, 2022), 268 pp.; Llull, cap. 3 («*Ramon Llull and the Arbre Exemplifical*»).

The idea of literature as a set of ethical examples for readers to imitate is a familiar justification for the arts in the classical and medieval eras. Nothing better encapsulates this application of storytelling than the “exemplum,” brief narratives with a moral lesson. Through these short historical or fictitious tales, various preachers, tutors, and counselors sought to shape the religious, political, and ethical decisions of audiences. Some of the most iconic works of medieval and renaissance Iberian literature are cast as collections of exemplary tales, such as Juan Manuel's *El Conde Lucanor*, Juan Ruiz's *Libro de buen amor*, and Cervantes' *Novelas ejemplares*. However, the exemplary function of texts has not been explored for the full range of its pedagogical possibility. I argue that in premodern contexts, there is an epistemological “way of example” that coexists in subordination to a “way of reason” or “way of logic” that philosophy, theology, and science have consistently favored. The Iberian didactic texts that appear here all demonstrate an epistemology of exemplum that enables readers to encounter the world through imitation. The Islamic philosopher Averroes predicates poetry itself on the movement of the soul towards and away from models of virtue and vice. Juan Ruiz mocks this ethical poetic, but uses his *Libro de buen amor* as an aesthetic example that invites participa-

tion and emulation of his verse technique. The Mallorcan philosopher and preacher Ramon Llull uses exempla as a way to understand the universe as one great analogy. The Castilian nobleman Juan Manuel resorts to his own life experience as a source of archetypal value and encourages us to do the same, while the seventeenth-century lexicographer Covarrubias encourages us to look toward the natural world for a source of ethical models.

- 75) Pérez Muñoz, Max, *La Filosofia en la construcció nacional de Catalunya (1892-1918). Estudi sobre la historiografia de la filosofia*, dir. Joan Vergés i Gifra (Tesi doctoral: Universitat de Girona, 2024), 697 pp.

Aquesta tesi doctoral exposa quina ha estat la contribució del patrimoni filosòfic dels Països Catalans en la construcció de la identitat nacional catalana. En concret, s'ocupa de l'ús que els intel·lectuals catalanistes han fet d'aquest patrimoni a través de la construcció de paradigmes historicistes denominats, en conjunt, «filosofia nacional catalana». Es fan abundants referències a la recepció de la filosofia lul·liana en el període indicat.

- 76) Saiz Raimundo, Maria, *Els senyals de l'amor: una exegesi de les metàfores morals del Llibre d'amic e amat*, dir. Josep Enric Rubio Albarracín (Tesi doctoral, Universitat de València, 2023), 512 pp.

El *Llibre d'amic e amat* és potser encara ara l'obra més llegida i coneguda de Ramon Llull. A les pàgines de l'obreta hom descobreix una història d'amor universal que transcendeix el temps: les vicissituds d'un personatge a la recerca de l'amor d'un amat inassolible, que camina infinitament, malgrat les penes que li suposa viure i cantar l'amor que el posseeix. Però l'anàlisi de l'obra no pot prescindir dels elements contextuals que la vertebrèn: el context ficcional en què s'inscriu, el *Romanç d'Evast e Blaquerna*, la filosofia i l'obra de Ramon Llull, i el context cultural, espiritual i literari coetanis. El *Llibre d'amic e amat* respon als interrogants d'un temps, es vertebrà per les idees i la visió del món compartida per l'autor i els lectors medievals, i també es vehicula a partir dels pressupòsits de la filosofia lul·liana. L'estudi es proposa analitzar les metàfores morals del *Llibre d'amic e amat* partint de la premissa de Robert Pring-Mill que l'obra conforma un significat total a partir dels significats parcials que s'extrauen dels versicles. En aquest sentit la recerca relaciona, d'una banda, la proposta contemplativa del *Llibre d'amic e amat* amb les determinacions prèvies que Ramon Llull havia establert en la gran enciclopèdia contemplativa que és el *Llibre de contemplació*, sense descuidar, tampoc, els pressupòsits de l'Art. D'una altra banda, l'anàlisi de l'obra té present els

trets contextuals, les particularitats de l'espiritualitat i la mística cristianes medievals. L'estudi es presenta com un tríptic medieval que delimita els trets de l'obreta mística de Ramon Llull i explora les vicissituds de l'amic a la recerca de l'amat, el viatge de l'home a la recerca de Déu que s'inicia i es clou en el món i en què els misteris divins es revelen i es mantenen secrets, en una conversa dialògica teixida de cants i silencis.

RESSENYES

- 1) Llull, Ramon, *Art de fer e sobre qüestions. Volum I, Distincions I, II. Volum II, Distinció III*, ed. Joan Carles Simó Artero, «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, XIX-XX» (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2022, 2023), 294 pp.; 449 pp.

Després de publicar l'edició de l'*Ars ad faciendum et soluendum quaestiones* (ROL XXXIX, 2021) Joan Carles Simó ens ofereix ara en dos volums de la NEORL l'edició de la versió catalana de l'obra, l'*Art de fer e sobre qüestions* (AFSQ). Aquests treballs són el resultat d'una trajectòria vital dedicada a l'estudi i l'obra de Llull, atès que Simó el 2007 ja ens presentà una edició de l'obra en llatí. El camí que s'inicià amb la tesi doctoral, doncs, culmina ara amb aquests dos volums que presenten per primera vegada el text català.

L'AFSQ, redactada per Ramon Llull entre els anys 1295 i 1296 durant la seua estada a Roma, és un testimoni crucial per entendre la complexitat i l'amplitud de l'Art. Perquè el text, pensat originàriament en català i més tard traduït al llatí, serveix com a clau interpretativa de dues de les seues obres anteriors: l'*Ars inuentiua ueritatis* i la *Tabula generalis*. L'AFSQ pretén ser una aplicació pràctica de totes dues obres, amb un sistema operatiu una mica menys complex que el beat estructura en tres distincions. Les dues primeres, que s'ocupen de les regles i les figures, conformen el primer volum de la present edició (NEORL XIX), mentre que la tercera, dedicada a les qüestions, en constitueix el segon volum (NEORL XX).

Prenent com a testimoni base el manuscrit *B*, el 54 de la Bayerische Staatsbibliothek, l'editor ha realitzat un treball exhaustiu recollint totes les variants existents entre els dos testimonis catalans (aquest i el manuscrit *A*, el 16429 de la British Library), així com les variants de l'edició llatina que han contribuït a esclarir certs passatges obscurs. La feina de Simó és notable no només per l'acurat treball filològic, sinó precisament també perquè l'extens coneixement que té de la versió llatina ha permès aclarir diversos passatges que en la versió catalana resultaven incomprendibles o de correcció dubtosa.

Una altra de les contribucions significatives d'aquesta edició és la quantitat d'innovacions lèxiques lul·lianes que conté i que encara no han estat documentades al *Nou Glossari General Lul·lià* (NGGL), fet que sens dubte enriqueix la comprensió de l'evolució de la llengua catalana en l'obra de Llull i les particularitats del vocabulari del Beat. Ací tenen els lingüistes tot un camp de conreu disponible per analitzar.

En definitiva, l'edició realitzada per Simó que tenim a les mans ens permet accedir al text en català, la qual cosa enriqueix significativament la nostra

comprensió de l'estructura i l'extensió de l'Art lul·liana i, doncs, proporciona una eina d'enorme vàlua tant per als estudiosos de Ramon Llull com per als interessats en la història de la filosofia i la ciència medievals.

Maria Saiz

- 4) Llull, Ramon, *Romanzo di Evast e Blaquerma*, ed. Simone Sari; pr. Lola Badia, «Medioevo, 37» (Roma: Antonianum, 2022), 495 pp.

Si una cosa no se li pot retreure a Ramon Llull és que no hagi estat un home de mètode. De mètode i programa. Per això, el text que ara tenim entre mans i que el beat elaborà durant el darrer terç del s. XIII entranya i organitza una finalitat pragmàtica i precisa: oferir un model exemplar en el qual homes i dones haurien d'emmirallar-se, ja sigui com a individus que com a col·lectivitat. El *Romanç d'Evast i Blanquerma* és, en aquest sentit, la proposta d'un nou pacte social.

Aquí, la recepta lul·liana es (de)mostra mitjançant una fruïble i variada prosa de ficció en què diversos personatges 'performen' què s'ha de fer –la substància– i com s'ha de fer –la manera– per ser bons cristians. Tant el 'què' com el 'com' contenen contribucions originals: el primer, respon a una elaboració d'autor amb una intensa capacitat de sistematització i de coneixement doctrinal (la base és la del *Llibre d'intenció*, per la qual cosa el que ara hem anomenat pacte social és només el resultat d'una correcta recepció de les intencions del Creador); el segon, té a veure amb la demostració del primer, de manera que l'home, la dona, la família, la societat (amb Evast, Aloma i Blanquerma com a emblemes ideals) esdevenen els protagonistes de l'actuació d'aquest programa.

La combinació d'eficàcia comunicativa i contingut teològic fan que no de bades Lola Badia, en el *Pròleg* que enceta el volum italià, defineixi l'obra com un «vero e proprio romanzo a tesi» i al mateix temps com una «favola utopistica». L'operació té conseqüències poètiques que, naturalment, impliquen la poètica de la traducció: el *Romanzo di Evast e Blanquerma*, eixit el 2022 (Edizioni Antonianum) a cura de Simone Sari, és la primera versió integral del text en italià. En aquesta labor ingent (de més de 400 pàgines), Sari no només tradueix d'una llengua a una altra, sinó que també trasllada l'esperit pedagògic imprès en l'expressió de l'original –Llull és un autor que es vol fer entendre– i li confereix un raonable grau de modernització, conciliable amb les categories i els elements medievals que fan part de l'univers cultural lul·lià, així com amb algunes notes del sabor expressiu de l'original. La claredat del resultat final (el mateix traductor declara haver provat de simplificar els punts més problemàtics de la sintaxis i de conservar la frescor del text català) és per

tant el fruit d'una operació que, a part de mobilitzar un coneixement filològic d'especialista, implica una coherència profunda en aquests altres sentits.

Un comentari a part el mereixen els textos introductoris i els aparells, orientats a contextualitzar l'obra i, sobretot, a presentar-la al públic italià, destinatari natural d'aquesta edició. Així, a la relació bibliogràfica, Sari dedica el primer apartat a les obres de Lull traduídes a l'italià, mentre que, al *Pròleg*, Badia recorda que Dant fou un contemporani comparable amb Lull per la «potència» de les seves contribucions i pel fet que els dos tingueren un paper fundador de les pròpies literatures nacionals, la catalana i la italiana. També en marca les especificitats: «Per Lullo le forme della letteratura sono sempre e solo uno strumento per trasmettere il messaggio centrale della sua Arte, mai un fine a sé stesso [...]. Il lettore italiano che vorrei invogliare ad assaporare il *Blanquerna* farà bene, dunque, a mettere da parte il profilo letterario dell'autore della *Commedia* prima di cominciare a sentire una qualche affinità emotiva per Raimondo Lullo» (p. 9).

La rica introducció de Simone Sari forneix els detalls biogràfics del mestre Ramon: de la il·luminació als viatges, de Miramar al naufragi, de la producció a les missions. Un segon apartat es dedica específicament a la descripció de l'obra (més de 260 títols) i de la seva difusió —s'aprecia particularment l'atenció que Sari dedica a les traduccions. Amb una eficàcia quasi lul·liana, el curador també proporciona un aclariment sobre l'*art quaternària* i el *Llibre d'intenció*, imprescindibles per entendre el substrat del *Blanquerna*, i aprofundeix sobre l'obra en qüestió amb dades essencials en torn a la gestació, l'estructura i les fonts. Per últim, afegeix un comentari al meravellós *Llibre d'amic e amat*, que per ventura constitueix la part més particular del *romanç*. Una cronologia i una bibliografia en forma de comentari i de llistat reblen el conjunt d'instruments necessaris per endinsar-se al *Blanquerna* per part d'un lector atent però no necessàriament especialista.

L'operació del *Romanzo di Evast e Blanquerna*, que ha rebut l'encertat suport de l'Institut Ramon Llull i de l'Associació Italiana d'Estudis Catalans, resulta en el seu conjunt científicament sòlida i culturalment elevada. La difusió moderna de Lull a Itàlia és molt més que una anècdota i esperam que no s'aturi.

Cèlia Nadal Pasqual

17) Cortijo Ocaña, Antonio, *Conquistar o convencer: De Llull a Cisneros en la conversión del otro* (Saragossa: Pórtico, 2021), 192 pp.

Se trata de un libro cuyo contenido puede despertar, en un principio, el interés por parte de la comunidad investigadora interesada en la influencia de

la obra de Ramon Llull y el lulismo. Una de ellas es precisamente el nexo que vincula a los dos personajes del título de la obra, Ramon Llull y el cardenal Francisco Jiménez de Cisneros, en el contexto de los métodos de conversión del «otro» en el ámbito del lulismo castellano, que se refiere en ambos casos a los musulmanes.

Sin embargo, cabe advertir desde, ya que ese objetivo, desgraciadamente, no es el que presenta el autor del libro. En realidad, los diferentes capítulos de la obra más parecen un compendio de artículos, a veces sin mucha ilación entre sí, que un estudio sobre el tema concreto que el título evocaría. De hecho, en este sentido sorprenden las primeras 29 páginas en las que se hace un repaso por la herejía cátara del siglo XII que muy poco tiene que ver con el resto del libro, ya que, al hablar de Llull, Cisneros y otros autores, el asunto desaparece del foco principal.

Posteriormente (pp. 30-57), el autor hace un *excursus* sobre varias obras de Ramon Llull con especial foco en las dos que el propio autor del libro ha llegado a traducir en otros momentos: el *Libre de l'orde de cavalleria* y la *Vida coetània*. Establece un paralelismo entre el contenido de ambas obras que resulta en ocasiones forzado, pues lo que parece exclusivo del *Libre de l'orde de cavalleria* o de la *Vida coetània* son constantes en otros libros de Llull, que no se mencionan. En la exposición de los contenidos de la obra luliana, a veces parece que no se tiene en cuenta el orden cronológico de la redacción de los textos, pues obras posteriores aparecen como influenciadoras de obras anteriores.

A partir de la p. 57 hasta la 85 se sigue un resumen de otras obras que han analizado la figura del cardenal Cisneros (Dolores Cabañas, los hermanos Carreras i Artau, Teresa Jiménez, Joseph Pérez y, sorprendentemente bastante poco, José García Oro) y que han analizado tangencialmente el lulismo de Cisneros y su círculo, no pareciendo aportar el autor ningún dato especialmente novedoso. Desgraciadamente, incluso vuelve a repetir (p. 78) tópicos ya superados como la errónea tesis de Vázquez Janeiro sobre la presencia de un Juan de Robles franciscano en el segundo viaje de Cristóbal Colón, que se ha demostrado no coincidir para nada con el poseedor del ms. 1022 de la Biblioteca Casanatense de Roma con textos lulianos y de Ramon Llull.

Hasta este momento, los temas tratados se incluyen en un tal vez excesivamente largo primer capítulo llamado «Antecedentes», que constituye un poco más de la mitad del libro. En el capítulo siguiente, se analizan una serie de conceptos como los de «otro», «diferencia», «deuda» o «penitencia» donde todo lo anterior no termina de encajar de una manera clara, a no ser por algunas menciones sueltas. Termina con una digresión sobre la leyenda negra

española en los ambientes culturales de la Inglaterra del siglo xvii que siguen teniendo poco que ver con el tema al que supuestamente alude el título y a los que ha dedicado las páginas anteriores.

Se retoma la influencia luliana en autores castellanos de finales del siglo xv y, sobre todo, el siglo xvi en el apartado comprendido entre las pp. 116 y 133, al hablar de Hernando de Talavera, el círculo de Cisneros, Nicolás de Cusa y Juan de Segovia. Tampoco en este apartado se aporta nada nuevo.

En el tercer capítulo (pp. 137-165), el autor se centra en hacer un poco de historia del Emirato Nazarí y la conversión forzosa de 1500 ordenada por Cisneros, tratando de dilucidar si existe conflicto en definir al cardenal como intransigente o, por el contrario, un paladín del diálogo. Para ello, se desvía hasta la obra conciliatoria de Nicolás de Cusa, que el autor resume y analiza con más detalle, alegando que fue uno de los autores de referencia del cardenal y que, por tanto, le influyó en su toma de decisiones. Termina insistiendo en el paralelismo literario – que no real, o por lo menos, no queda demostrado – entre el misionero-caballero del *Libre de l'orde de cavalleria* de Lull y el clérigo-soldado que conquista Orán y varias plazas del norte de África que encarna Cisneros.

Es necesario comentar, sin ánimo de ser demasiado puntilloso, dos aspectos en los que la calidad científica del estudio se tambalea, tanto o más que el fallido intento de estudiar a Lull y su influencia en Cisneros y su círculo. Por un lado, desde el punto de vista estilístico, el libro adolece de serios errores tipográficos, ya que aparecen constantes faltas de ortografía, incoherencia en el uso de nombres (indistintamente nombres en su versión castellana, latina o catalana, como Nicolau de Pax, Nicolás de Paix, Nicolás Eimeric o Nicolau Eymerich, Guillem o Guillermo, y un largo etcétera), tamaños de letra equivocados (p. 35), entre otros errores. Además, en esta cuestión estilística, no se termina de entender bien el porqué de utilizar textos de un mismo autor (como en el caso del propio Ramon Lull o Nicolás de Cusa) en su traducción castellana o inglesa, mezclando otras citas con los originales en catalán antiguo o latín.

Pero, el peor pecado del libro es la referenciación, que brilla por su ausencia y, cuando aparece, suele carecer de las páginas de donde el autor toma la información. Incluso, se mencionan autores, como en el caso de Dagenais, que el lector se queda sin saber cuál de sus estudios se ha utilizado porque no aparece en la bibliografía final, o bien nos encontramos dos referencias iguales a un artículo de Fernando Domínguez Reboiras. Sobre este punto, cabe decir que la bibliografía atinente al tema, en lo que a trabajos reputados se refiere, está, aunque faltan estudios que habrían enriquecido mucho más el libro como

los de Isabelle Poutrin, Davide Scotto, Cecilia Fernández, Enrique Manuel Pareja o Mª Julieta Vega García-Ferrer, entre otros.

Sin ánimo de desmerecer el ensayo, que para el ámbito de los estudios literarios y filológicos seguramente sea un gran libro, lamentablemente para el ámbito de los estudios sobre la influencia lulliana en siglos posteriores –e incluso sobre la propia obra de Llull– es más una obra resumen incompleta que no aporta ideas ni datos novedosos.

Francisco José Díaz Marcilla

21) *Diplomatarium Arnaldi de Villanova*, ed. Josep Alanyà i Roig, «Arnaldi de Villanova Opera theologica omnia, II» (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Ateneu Universitari Sant Pacià, 2022), 453 pp.

La publicació d'aquest diplomatarí és una bona notícia no tan sols per als estudiosos de la vida i l'obra d'Arnau de Vilanova, que hi trobaran una eina de treball indispensable sobre la biografia i el context de la primera recepció de l'obra d'aquest metge, diplomàtic, reformador i escriptor, sinó també per als investigadors de la història de la cultura catalana medieval.

L'estudi introductori de l'editor del volum, l'historiador i arxiver Josep Alanyà i Roig, s'obre amb una breu història de la bibliografia arnaldiana des del final del segle XIX fins al començament del XXI. Alanyà situa en aquesta tradició el seu propi projecte, que té un precedent en els reculls de materials reunits per Ramon d'Alòs-Moner i el P. Martí de Barcelona, en una línia de treball més general que, amb el suport de l'Institut d'Estudis Catalans i la col·laboració de diversos investigadors, tenia com a objectiu l'elaboració de col·leccions diplomàtiques sobre les grans personalitats de la cultura catalana. Al llarg del temps, aquella línia de recerca documental i arxivística ha acabat teixint lligams estrets amb altres corrents d'investigació sobre la figura d'Arnau, tant entre els que se centren en l'estudi i l'edició de la seva obra mèdica com en els que pivoten al voltant de la figura i l'obra de l'Arnau espiritual i reformador de l'Església. La coexistència de dues sèries d'edicions crítiques de la seva obra (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* [AVOMO] i *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* [AVOThO] –el present diplomatarí s'integra en la segona–), la celebració de jornades científiques sobre el personatge, el lloc web *Arnau DB. Corpus digital d'Arnau de Vilanova* (<https://webs.uab.cat/arnau/>), a més d'altres iniciatives, com ara les edicions divulgatives de la seva obra, són una bona mostra de la riquesa d'enfocaments de l'actual bibliografia arnaldiana. El recordatori no és sobrer, perquè ajuda a entendre algunes característiques particulars d'aquest diplomatarí arnaldianà, fruit d'un encàrrec fet el 2002 per Josep Perarnau a Alanyà, que ja en va presentar

uns primers resultats a les actes de la III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova (2011): «Diplomatari de mestre Arnau de Vilanova. Avantprojecte. Regest de documents», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 30 (2011-2013), pp. 69-170.

El *Diplomatarium Arnaldi de Villanova* conté la transcripció –íntegra en la majoria de casos– de 274 documents en llatí i català datats entre 1279 (el nom d'Arnau apareix en una nota a un document de venda d'aquest any) i 1376 (redacció del *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric, que inclou un apartat sobre el personatge). Els documents, una bona part dels quals ja havien estat localitzats, transcrits i/o regestats per investigadors anteriors, procedeixen de diferents arxius i biblioteques, sobretot de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu de la Catedral de València, l'Arxiu del Regne de València i la Biblioteca Apostòlica Vaticana, i han estat novament revisats per Alanyà, que n'ha ampliat la llista arran de les seves recerques arxivístiques (vegeu la taula de procedències de les pp. 399-410).

Pel que fa al contingut dels documents editats, presentats en una única sèrie cronològica, gira al voltant de cinc eixos temàtics: (1) la biografia personal d'Arnau; (2) els negocis i afers econòmics particulars i familiars; (3) les relacions amb els reis catalanoaragonesos (Pere II, Alfons II, Jaume II i Blanca d'Anjou), de Sicília (Frederic III) i Nàpols (Carles II i Robert I); (4) l'obra espiritual i les polèmiques al seu voltant, així com les relacions amb els papes Bonifaci VIII, Benet XI i Climent V, i amb la cúria pontifícia; (5) la testamentària i els plets derivats de la gestió de l'herència. Al citat estudi introductor i tracten les qüestions més importants de cada bloc: els probables orígens valencians de mestre Arnau i els seus viatges, motivats sobretot per l'activitat docent a Montpeller i l'acció diplomàtica prop de reis i papes; la formació i gestió, a través de procuradors, d'un important patrimoni basat en els emoluments i regals pels serveis prestats i en la inversió en compra de propietats, censos i censals; les polèmiques generades en entorns cortesans i pontificis al voltant dels seus escrits teològics i els projectes de reforma espiritual, i les sospites sobre la seva heterodòxia, confirmada per la sentència condemnatòria de Tarragona de 1316, que, segons els seus partidaris, no era vàlida perquè la Santa Seu no havia emès cap dictamen al respecte; finalment, les causes judicials al voltant de l'herència d'Arnau, especialment les obertes arran de les reclamacions de les monges dominiques de Santa Maria Magdalena de València, on havia fet professió la seva única filla.

Cada unitat documental conté els següents camps d'informació: datació tòpica i crònica, regest, font arxivística i còpies, bibliografia (recull no exhaustiu d'edicions i regestos anteriors), transcripció, aparat d'incidències i,

en alguns casos, anotacions de caire divers sobre context històric i cultural. Al final s'adjunten un apartat sobre fonts i bibliografia, i índexs de topònims, antropònims i autors moderns. Fins aquí, doncs, ens trobem amb l'estructura habitual dels reculls documentals d'aquest tipus. La informació exhumada té un gruix important, més que més si ho comparem amb la migradesa del que ens ha arribat sobre altres figures coetànies, com Ramon Llull –el *Diplomatari lul·lià*, de J. N. Hillgarth (2001), resulta força més modest pel que fa al nombre de documents conservats. En el cas d'Arnau hi té molt a veure, a banda de la bona conservació de l'antic Arxiu Reial de Barcelona, avui a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, la seva activa participació en la vida política i diplomàtica de les corts dels reis d'Aragó, els seus parents i els papes. L'empremta que va deixar en els registres i les cartes de la Cancelleria reial i en alguns llibres de comptabilitat de l'arxiu del Racional permet ara resseguir la construcció de la seva carrera política i la seva fortuna al servei de la cort, que es completa amb la documentació patrimonial dels fons arxivístics valencians. Això contrasta, en canvi, amb l'escassetat de dades documentals sobre altres episodis de la seva biografia, especialment l'activitat a Montpeller.

El diplomatarí arnaldí d'Alanyà, però, va més enllà d'aquella estructura clàssica en la mesura que l'editor complementa la documentació arxivística estricta amb un altre tipus d'informació, la referent a la redacció de les obres. Així, doncs, en la sèrie cronològica única del diplomatarí s'insereix la notícia puntual de la redacció d'aquestes a partir d'una nova font, els manuscrits on s'han conservat (el primer exemple és el doc. 27), naturalment sense que el regist n'inclougi la transcripció, llevat de les cartes d'endresa (per exemple, les del ms. Vat. lat. 3824; docs. 75-86, etc.) i algun colofó (doc. 142). També s'hi inclouen extractes dels textos justificatius presentats pel mateix Arnau davant d'una autoritat, per exemple els docs. 136 –protesta de Perusa, de 1304–, 144 –confessió de Barcelona, de 1305–, 152, etc. Malgrat la naturalesa diversa de les fonts d'informació, amb les seves particularitats –sovint la data de redacció d'una obra és aproximativa i s'ha de basar en les hipòtesis de la bibliografia–, el resultat és fidel a l'orientació àmplia que l'editor ha volgut donar al diplomatarí, que proporciona així un panorama de la vida i l'obra del personatge. Aquesta voluntat comprensiva explica també la presència d'alguns pocs documents que no fan referència expressa a mestre Arnau, però que aporten llum a d'altres que l'afecten (cf. docs. 150 i 151), o bé de notes de l'editor que a la pràctica són breus excursos referents a aspectes concrets de la vida o l'obra. La mateixa voluntat justifica, encara, la presència al diplomatarí d'una carta o relació, avui perduda, de l'Arxiu parroquial de Moià, que es conservava en un manual notarial, segons la qual Arnau hauria predit al papa

Benet XI la propera mort d'aquest en una trobada, i en què tot seguit es copien algunes profecies (doc. 209 i cf. doc. 121). La inclusió d'aquestes diferents tipologies documentals en un diplomatari va en la direcció de facilitar la redacció d'una futura biografia d'Arnau, que, pel que fa a l'últim exemple citat, tampoc no hauria de descartar tractar la primerenca formació de la llegenda sobre el personatge.

La riquesa i l'exhaustivitat de les dades, incloses les no estrictament arxivístiques, enriqueixen certament un projecte que l'editor descriu com a «obert» (p. LVI), en previsió de futures troballes. De cara a una possible ampliació, però, caldria esmenar alguns defectes de forma que presenta l'obra, i que una revisió filològica i editorial hauria ajudat a solucionar: en general, són problemes puntuals (algun regest que no correspon al document editat –els docs. 91 i 92 estan intercanviats–, vacil·lacions en l'aplicació dels criteris d'edició presentats a l'estudi introductori per als documents en llatí –que són la majoria–, etc.), però sobta la incoherència en les solucions editorials adoptades en la transcripció dels documents en català (cf., per exemple, docs. 188 i 221).

Per acabar, la collita de dades sobre Ramon Llull del diplomatari arnaldia no per minsa i ja coneguda de fa temps deixa de tenir interès per als lectors dels *Studia Lulliana*. Tot i que es transcriu el document corresponent, no s'hi esmenta la hipòtesi d'identificar amb Llull un «fratrem Ramondum Lugin» que s'ha de trobar a Marsella amb Arnau perquè tracti a la cúria papal sobre la croada contra els sarraïns de Granada, segons que Cristiano Spinola escrivia a Jaume II el 1308 (doc. 171), una identificació que Hillgarth encara manté al citat *Diplomatari lul·lià*. En canvi, resulta més profitosa la notícia sobre la presència d'una obra de Llull, com a mínim, entre els llibres d'Arnau en un dels inventaris de béns *post mortem* (1311-1318; doc. 231): «quendam libellum Raimundi Lulli, qui incipit *Quesivit amator a bonitate*» (s'ha identificat amb l'*Ars amativa boni*, número de catàleg Bonner III.2). Encara, al document de liquidació de comptes de la marmessoria de Ramon Conesa (1318; doc. 262), entre els llibres venuts pel marmessor hi ha un misteriós «libellus, editus per Raymundum Lull, in hebraico», del qual s'ha escrit que podria correspondre al «libellus scriptus in ebreo super Trinitate», sense nom d'autor, de l'inventari anterior.

Maria Toldrà

- 22) Domínguez Reboiras, Fernando, «Charles H. Lohr and Ramon Lull», *The Aristotelian Tradition (1200-1650): Translation, Themes and Editions. I. From Aristotle via Llull to the Renaissance. Selected Essays.*, ed. Andrea Aldo Robiglio, «Corpus Philosophorum Medii Aevi. Subsidia, 19» (Florència: Edizioni del Galluzzo, 2023), pp. 23-53.

Aquest assaig sobre la contribució de Charles H. Lohr S. I. (1925-2015) a l'estudi de Ramon Llull és una de les tres aportacions a la figura d'aquest eminent investigador que encapçalen el primer dels dos volums de l'homenatge que se li han ofert des de la SISMELE - Edizioni del Galluzzo de Florència, a cura d'Andrea Aldo Robiglio, l'un, i de Christoph Lüthy i Davide Cellamare, l'altre. Lohr va destacar tant en l'estudi de la tradició aristotèlica medieval, com en la interpretació del pensament de Ramon Llull, com en el replantejament de l'evolució de la metafísica entre Edat Mitjana i Renaixement. Tal com posa de manifest amb encert Fernando Domínguez, la interacció d'aquestes tres facetes dibuixa el perfil intel·lectual de l'homenatjat. De fet, hauria estat impossible presentar el Llull de Lohr sense tenir esment de la seva contribució a *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, on se li va encarregar la redacció del capítol «Metaphysics». Lohr reinterpreta l'evolució d'aquesta branca de la filosofia a la baixa edat mitjana i al Renaixement des d'una lectura personal del pensament de Llull i del lul·lisme filosòfic (p. 37), en el sentit d'argumentar a favor del caràcter pioner i reformador de la ciència lul·liana d'acord amb la sentència: *Primus philosophiae reformator Raimundus Lullus* (p. 53).

Domínguez raona amb detall aquesta afirmació tan convençuda i convincent des del primer apartat del seu assaig (pp. 25-30), dedicat a la figura de Friedrich Stegmüller. Abans ha repassat la formació intel·lectual de Lohr, que va estudiar en dues prestigioses institucions dels seus Estats Units natal, el Fordham College de Nova York i el Woodstock College de Washington D.C., i ha evocat els atzars del seu trasllat a l'Europa de parla germànica empès pels seus interessos de recerca. Lohr va reconèixer públicament en diverses entrevistes que havia après molt de Stegmüller, el fundador del Raimundus Lullus Institut, de l'Albert Ludwigs Universität de Freiburg de Brisgòvia. Stegmüller és conegut per dues enormes obres de compilació de fonts per a l'estudi de la cultura filosoficoteològica medieval que va realitzar en solitari: el *Repertorium Biblicum Medii Aevi*, que recull, ordena i sistematitza els comentaris a la Bíblia, i la recopilació de tots els comentaris coneguts a les *Sentències* de Pere Llombard. L'exhumació de tot aquest material, un cop classificat i presentat de forma accessible, ha esdevingut la base per a la construcció d'una història del pensament cristià medieval sòlidament documentada. En una primera fase de la seva activitat investigadora Lohr va reproduir el mètode de treball del seu mentor resseguint per les biblioteques i arxius d'Europa el corpus total dels comentaris aristotèlics; als darrers anys de la carrera, per contra, es va dedicar a compilar les edicions de materials aristotèlics dels temps del Renaixement. Aquesta segona tasca, que va quedar inacabada, l'han completada els editors del segon volum de l'homenatge que se li ofereix des de la SISMELE.

El departament de recerca de les fonts de la teologia medieval de la Universitat de Freiburg de Brisgòvia porta el nom de Raimundus Lullus Institut per iniciativa del seu fundador, que el va afaïçonar d'acord amb els seus mètodes de treball. El centre hostatja reproduccions de tots els manuscrits llatins de l'obra de Llull —avui consultables en format digital— amb la finalitat de dur a terme l'edició completa de les seves obres, la majoria inabastables per a l'estudiós del pensament quan Stegmüller va engegar el projecte. Si la singularitat de la tradició manuscrita de l'opus lul·lià, sovint inclassificable, havia cridat l'atenció de Stegmüller durant les seves recerques sobre les fonts de la teologia medieval, Lohr es va deixar seduir per l'originalitat de les propostes lul·lianes. Lohr, en efecte, va dirigir el Raimundus Lullus Institut des de principis dels anys setanta fins a la jubilació el 1990. Sota el seu mandat es van enriquir els fons bibliogràfics del centre i es van dur a terme regularment les edicions lul·lianes dels ROL, *Raimundi Lulli Opera Latina* —han arribat als quaranta volums—, dins del *Corpus Christinanorum. Continuatio Mediaevalis*, de l'editorial belga Brepols (pp. 30-33). Fernando Domínguez, que va ser el principal gestor d'aquesta enorme tasca col·lectiva, és qui millor podia definir amb detall i precisió el contingut dels estudis lul·lians de Lohr (pp. 33-43) i el seu discurs a propòsit del pensament de Llull (pp. 43-53).

L'apartat dedicat als estudis lul·lians de Lohr comença recordant que la seva tesi de 1967 va aclarir el problema de les fonts àrabs del *Compendium Logicae Algazelis*, el primer escrit lul·lià de tema lògic que ja conté indicacions del futur desenvolupament de l'Art. La troballa del breu repertori de conceptes lògics atribuït a al-Ghazali que Llull va adaptar obre una línia de recerca que esdevé una constant dels treballs de l'homenatjat. Així, les seves contribucions a la *Logica nova* exploren els suggeriments de font àrab que expliquen l'originalitat dels plantejaments lul·lians, un pensador que, al ulls de Lohr, es distancia dels hàbits intel·lectuals de la filosofia cristiana: Llull es caracteritza per ser un *arabicus christianus*, enderiat a bastir un sistema lògic nou i peculiar, apte per a expressar els continguts del cristianisme en termes acceptables des de la cultura islàmica.

Un altre punt clau dels estudis de Lohr sobre Llull és la centralitat de la seva nova metafísica, que s'aparta de l'estrictament aristotèlica perquè està concebuda d'acord amb la natura de l'ésser diví, en el qual el poder actiu de la trinitat opera des de la unitat. És el vessant metafísic que s'expressa verbalment en els sistema lul·lià del principis correlatius (*-tivus, -bile, -are*). Resseguint-ne la recepció a través de les fonts manuscrites, Lohr va arribar a la biblioteca de Nicolau de Cusa i, completant indagacions anteriors sobre les lectures lul·lianes d'aquest pensador, va arribar a la conclusió que les innova-

cions de la metafísica del Renaixement que se solen associar a l'obra del cardenal de Cusa, tenen arrels lul·lianes. El peculiar arabisme de Llull connecta, doncs, amb la nova ciència renaixentista tal com ens la presenta Lohr.

Però Lohr també va insistir al llarg de tota la seva carrera en el que Domínguez anomena el seu discurs sobre el pensament lul·lià, és a dir la seva percepció del lloc de Llull en el quadre general del pensament europeu. Per a Lohr al segle XIII va emergir una nova concepció del saber, fruit de la trobada, en l'àrea mediterrània, de les cultures islàmica, jueva i cristiana. Ramon Llull és un dels motors d'una nova concepció del coneixement —la ciència en el sentit més ampli—, nascut per ser acceptable des de les tres religions implicades. El mètode lul·lià explica de quina manera el coneixement humà s'eleva des de la finitud de les perfeccions creades a les perfeccions infinites del Creador. Lohr creu que les perfeccions o dignitats divines de la Figura A de l'Art —bonesa, grandesa, duració, poder, saber, voluntat, virtut, veritat, glòria— van ser manllevades d'un mètode de contemplació islàmic. Això facilita que en Llull esdevinguin el mitjà de coneixement que porta l'intel·lecte humà a la comprensió de Déu. Hi juguen els seus papers respectius la contemplació mateixa dels noms de Déu —Llull va dedicar-hi una obra, els *Cent noms de Déu*—, la noció platònica del *bonum diffusivum sui* i la prova anselmiana de l'existència de Déu, *l'id quod maius cogitari nequit*. Des d'aquests preliminars Domínguez repassa la lectura que fa Lohr de la teologia lul·liana, basada en l'activitat metafísica divina, la reconstrucció de la cosmologia lul·liana, que s'articula des de l'activitat metafísica de la creació i finalment l'antropologia filosòfica lul·liana. Aquest darrer apartat aborda la interpretació de la famosa definició de l'home com a *animal homificans*, amb tot un seguit d'implicacions que van de la cristologia a la concepció d'una nova manera d'entendre el coneixement, és a dir la nova ciència lul·liana de què parla Lohr i que fa de Llull el precursor medieval i mediterrani de la metafísica del Renaixement.

Lola Badia

- 34) Lombana Sánchez, Alfonso, *Hernando Colón y la Biblioteca Colombina*, «Ramón Arnau García» (València: Ultreia Editorial, 2024), 210 pp.; Llull pp. 94-102.

Al llarg de la seva vida, Hernando Colón (Còrdova, 1488 - Sevilla, 1539) va formar una gran biblioteca —es calcula que va arribar a tenir més de 15.000 unitats, adquirides per tot Europa— que, així com afirmava en un memorial a l'emperador Carles V, es proposava reunir «todos los libros y de todas las lenguas y facultades que se podrán por la cristiandad y en fuera de ella hallar». El seu bibliotecari Juan Pérez, membre de l'equip de «sumistas» i col·labo-

radors internacionals que Colón va involucrar en el projecte, en definia així l'objectiu: «facilitar las ciencias para que en más breve tiempo y a menos costa pudiera uno ser muy sabio». Avui coneguda com a Biblioteca Colombina («Fernandina» en origen), la major part que se n'ha conservat està ubicada a la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla.

La monografia que Alfonso Lombana ha dedicat al projecte bibliotecari colomí parteix de la premissa, comuna entre la bibliografia recent, que Colón no pot ser considerat un simple col·leccionista o bibliògraf, sinó que la formació i manteniment de la seva biblioteca se sotmet a un objectiu més ampli: la descripció, organització i resum dels llibres que la formen per tal de facilitar l'accés ràpid als seus continguts a un públic general que hi tindrà entrada sota determinades condicions. Al primer capítol es presenta breument la biografia de Colón, que gira al voltant de la gestió de l'herència paterna, causa de plets amb la família i amb la Corona, l'educació cortesana, les relacions amb humanistes europeus, els viatges i l'activitat comercial, la presència al seguici de l'emperador Carles i la construcció d'una vila a Sevilla, on s'havia d'ubicar i consultar la biblioteca. El capítol 2 es dedica a allò que alguns investigadors defineixen com la part més important de la col·lecció per entendre el projecte del seu creador: els «repertorios» o índexs i inventaris bibliogràfics manuscrits avui conservats a Sevilla, excepte la recentment (2019) descoberta còpia en net del *Libro de los epítomes* de Copenhaguen. Es tracta de setze volums —esborranys i còpies en net—, la majoria dels quals inventarien la col·lecció segons criteris diferents, però interrelacionats els uns amb els altres a través de sistemes numèrics i de l'ús de símbols per descriure breument el format i la tipologia dels volums; els més importants per reconstruir el projecte de Colón són els alfabètics d'autors (especialment l'*Abecedario B* amb el seu suplement, d'autors i incipits, considerat la base del projecte), els de matèries (*Materias* i *Proposiciones*) i resums (*Epítomes*), i els numèrics, entre els quals destaca el *Registrum B*, que fins al número 4.231 inclou dades sobre cada exemplar, sovint informació bibliogràfica essencial per a la identificació del volum, i notes d'adquisició (lloc, data i preu) que es retroben en alguns exemplars conservats actualment i que constitueixen la característica més coneguda dels llibres de procedència colomina. Després d'aquell número d'ítem, segurament a causa del creixement exponencial de la biblioteca, el registre es converteix en un simple inventari numèric dels nous ingressos, que remet al citat *Abecedario B* per al detall. El número d'ítem del *Registrum B* s'ha pres, doncs, com a punt d'accés principal de la base de dades *Catálogo concordado* (2023) de la Institución Colombina, una eina que permet recuperar la informació dels repertoris sobre els citats primers 4.231 ítems del registre.

L'estudi dels repertoris colombins, sobretot des dels anys 70 del segle passat, ha adquirit cada vegada més protagonisme per entendre un projecte personal d'organització enciclopèdica del saber contemporani, a través de la biblioteca, ja que Colón no va arribar a formular en cap text teòric. El capítol 4 es proposa com una aproximació a aquell projecte de «biblioteca universal» a partir de l'anàlisi dels repertoris en contrast amb dels volums conservats. Sense cap ambició de donar per tancada la qüestió, s'hi fa una exposició raonada dels interessos —temes, gèneres, autors, llengües— més recurrents en la col·lecció, inclosos els que revelen punts comuns amb les lectures del seu pare, Cristòfor Colom, de qui va escriure una biografia (*Historia del almirante*, 1a ed. en italià, 1571). El capítol és d'ordre descriptiu i enumeratiu; si escau, s'hi indica el lloc de conservació actual de l'exemplar a la Colombina —també fora d'ella, per als manuscrits localitzats—; per alleugerir el discurs, les edicions identificades se citen pel número d'ítem a la base de dades USTC. Relacionats amb aquest capítol hi ha dos útils annexos sobre els textos citats a l'estudi: índex alfabètic d'autors i obres, i índex de manuscrits i impresos per número del *Registrum B*.

Ramon Llull consta entre els autors més ben representats als repertoris de Colón i per això se li dedica un apartat propi al llibre (pp. 94-102). S'hi recorda que l'interès podia ser heretat del pare, que va mantenir contactes amb el missioner i lul·lista Bernat de Boil. A través dels repertoris, Lombana fa una proposta de reconstrucció dels materials lul·lians de la Colombina, avui en part perduts o dispersats en altres fons. Cal tenir en compte, però, que l'autor no distingeix sempre entre les obres genuïnes de Llull i les falses atribucions alquímiques, i que també inclou referències a la producció de lul·listes antics. Pel que fa als manuscrits, el balanç és d'una vintena de notícies de volums, dels quals dotze són ben coneguts de fa temps; avui es conserven a Sevilla i a Londres. L'apartat sobre els impresos n'inclou una trentena; els exemplars de Sevilla i, sobretot, el detall amb què Colón i els seus col·laboradors anotaven les dades d'impressió donen testimoni de l'extensa col·lecció de llibres relacionats amb Llull, provinents de les premses de la Península, França, Alemanya i Itàlia. Si bé del resultat de l'exposició cal controlar-ne les atribucions lul·lianes i la identificació d'alguna edició és discutible, la contribució de Lombana és especialment interessant i a partir d'ella s'ha actualitzat l'entrada sobre el catàleg «Hernando Colón» de la *Llull DB*. El mateix autor apunta que una anàlisi més detallada dels repertoris ampliarà la llista de títols lul·lians; ja en són una primera mostra els impresos localitzats per Lombana a la secció del *Registrum B* no incorporada al *Catálogo concordado*. També hi ha pendent la valoració dels interessos que podria revelar la tria de títols lul·lians adquirits,

que va més enllà dels objectius d'aquesta monografia; en aquest sentit, afegim que pot aportar llum la presència de registres de dos impresos lul·lians al manuscrit de Copenhaguen del *Libro de los epítomes*, ara accessible en versió digital: *Edificatio salutifere legis* (o *Probatio articulorum fidei*, una versió del *Llibre dels articles de la fe*) i la *Nova logica* publicada amb altres obres de Llull a València el 1512.

Finalment, queda també pendent situar totes aquestes qüestions en un marc més general: el lloc que el projecte colombí ocupa en la tradició de les grans «biblioteques universals» que tant d'èxit tindran a la impremta des de mitjan segle XVI a partir de Conrad Gesner, un gènere on Llull i els pseudo-Llulls són ben presents des del primer moment.

Maria Toldrà

38) Pani, Laura i Alice Vendramin, «I manoscritti medievali della Biblioteca del Seminario Diocesano di Concordia-Pordenone», *Atti dell'Accademia «San Marco» di Pordenone*, vol. 21 (2019), pp. 9-38.

L'articolo analizza i tre codici medievali conservati nella biblioteca del Seminario Diocesano di Concordia-Pordenone, con sede a Pordenone, siglati 43, 83 e 84. Quello di interesse lulliano è il 43, che contiene una copia finora sconosciuta del *Liber de articulis fidei* (Bo III.24), studiato alle pp. 16-28 e schedato alle pp. 35-36. Il codice, non unitario, contiene nei primi tre fascicoli (ff. 1-50) l'opera lulliana copiata da Jean le Carlier, scriba di Cambrai. Il colophon indica che il lavoro di copia è stato concluso a Zara, in casa di Michele *Mediolani de Turri* il 3 luglio 1449. Lo stesso copista aggiunge una nota di possesso a un altro della Torre, Pellegrino (f. 50r), entrambi non ancora identificabili.

Il resto del codice presenta almeno tre mani diverse, tutte corsive umanistiche venete. Tra i molti testi copiati spicca la seconda parte del *Breviloquium logicae* di Nicolau Eimeric (ff. 105r-135r). Le autrici confermano che anche il resto del codice è stato eseguito in Dalmazia, probabilmente nel monastero benedettino di San Crisogono o in quello francescano, entrambi a Zara. Una nota su una vendita di un terreno a Castelnuovo d'Istria (Podgrad) del 1832, aggiunta nell'ultimo foglio (f. 166v) conferma che il codice era rimasto nel territorio per poi passare per varie mani fino all'ultimo possessore, mons. Pietro Giacomo Nonis, vescovo di Vicenza, che lo consegnò al seminario pordenonese.

La sola immagine riprodotta della prima parte di questo codice (fig. 2, p. 21), cioè il f. 50r con il colophon, non permette di stabilire relazioni con altri manoscritti dell'opera e non essendo indicato l'incipit non è possibile sapere se la copia includa l'*Apostrophe*, nonostante sia probabile visto che le autrici rinviano all'edizione MOG. Questo ritrovamento è estremamente interessante

per la possibile circolazione nell'est europeo di opere lulliane, pur all'interno dello *Stato da mar* veneziano, fenomeno per ora poco indagato. Ancor più interessante sarebbe capire il motivo dello spostamento del copista dal nord della Francia alla Dalmazia, domanda giustamente posta dalle autrici ma lasciata inavasa.

Simone Sari

45) *Ramon Llull y el Lulismo: contemplación y mística*, ed. Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló (Madrid: Síndéresis, 2023), 276 pp.

Entre el 2 i el 4 de març de 2023 es va celebrar el V Congreso internacional sobre *Ramon Llull y el lulismo. Contemplación y mística* al Col·legi de Sant Francesc de Palma, organitzat per la Provincia Española de la TOR i l'Institut de Estudios Hispánicos en la Modernidad (IEHM) de la Universitat de les Illes Balears. Les actes d'aquestes jornades s'han publicat per l'editorial Síndéresis el 2023 a càrrec de Lucio M. Nontol i Rafael Ramis Barceló, que en signen la introducció-ressenya. Els editors expliquen que les jornades s'havien proposat indagar aquella dimensió de l'Art com una eina per a la contemplació: la mística lul·liana

se apoya en el conocimiento, aunque culmina en el amor. Llull acuña el término «amancia», que contrapone al de ciencia, a través del cual expresa su concepción teoricopráctica del amor. Así, el entendimiento y la voluntad, la ciencia, la amancia se complementan, si bien hay que indicar que las dos primeras se ponen al servicio de las segundas. El entendimiento tiene como misión conducir el alma al dintel del misterio divino, si bien allí, como Virgilio en su papel de cicerone en la Divina comedia, queda en un segundo plano, no puede seguir más allá, y deja paso a la voluntad, que marca el fin de la dialéctica discursiva y se sumerge en el piélago del amor (p. 11).

Amb aquest objectiu no gens senzill, el llibre es divideix en quatre apartats que recorren molts d'aquests camins ja fressats per la crítica: al primer «Amor y contemplación», Fernando Domínguez Reboiras («Entender amando y amar entendiendo. Una aproximación a la philosophia luliana del amor») fa un bella exposició sobre el concepte de filosofia d'amor, definit a l'*Arbre de filosofia d'amor*, i de la seva correlació amb el d'amància de l'*Art amativa*. Presenta en definitiva les bases artístiques de l'amor lul·lià, que impregnen el corpus del beat des del *Llibre de contemplació*: «la entera obra de Ramon Llull es ante todo un arte para enamorarse de Dios a través de la obra divina de la creación. Toda su obra podría llevar el título de “filosofía de amor” pues tiene su origen, descansa y se ha de comprender como resultado de una experiencia mística en la que se busca la unión amorosa con Dios.» (p. 27) L'article fa una panoràmica d'algunes

de les qualitats principals que la crítica ha destacat de la mística lul·liana, de base en el pensament teològic d'arrel franciscana, i orientada a l'acció i a la renovació, primer, del subjecte amant/contemplador a través d'un amor que revela un poder cognoscitiu i creatiu que depassa la potència intel·lectual, i que justifica l'operativitat igual i corresponent amb la resta de potències de l'ànima. Es tracta d'un sistema antropològic per a la contemplació, en definitiva, que se'ns presenta com a trinitari (i que explica, per cert, el paper inqüestionable de la literatura en la producció lul·liana), que Llull enfronta a altres models de contemplació filosòfica d'àmbit universitari coetanis. Serveix aquest treball com a excel·lent marc introductor que estableix les bases de diàleg que es proposa el llibre.

El segueix Dominique de Courcelles («Los cuatro elementos del mundo y la aventura mística de Ramon Llull: naturaleza y amor») amb una reflexió sobre aquella ensenyança que Llull feia al *Llibre de contemplació* (o al *Llibre del gentil i dels tres savis*, que l'autora data immediatament abans i que serveix de base al seu comentari): la natura i els elements revelen la presència divina per meravella i són l'espai a través del qual es produeix la seva troballa. És d'aquí d'on sovint parteix l'experiència mística (o més aviat de la pràctica contemplativa, diríem, si volem fer èmfasi en què el resultat no és fortuït sinó consecució d'un mètode, que és el que realment interessa més comunicar a Llull). L'autora ofereix una lectura de diversos textos (*Gentil, Cant de Ramon, Blaquerna* i *Fèlix*) projectats sobre la biografia de l'autor, volent-hi cercar la seva experiència de conversió a la penitència (i mística) testimoniada, malgrat que gran part de la crítica hagi advertit que Llull com a figura autorial no personifica les seves ficcions,¹ que més aviat es mediatitzen didàcticament a través de personatges arquetípics que posen en pràctica el seu projecte espiritual, més que la seva experiència autobiogràfica.

El segon apartat del llibre, «Mística y contemplación», és encetat per Núria Gómez-Llauger («Cvm affatv potest homo loqvi de Deo»: la potència afativa en el *Liber de potentia, obiecto et actv*), que analitza el paper imprescindible de la potència corporal afativa en la connexió entre el món sensible i el coneixement intel·lectual de l'ànima racional i l'accés a Déu, en el sentit que permet anomenar-lo i parlar-ne. És un seny clau, doncs, pel seu paper actiu i instrumental, generador de comunicació i coneixement en la contemplació (es tracta d'una concepció que se sustenta en la correlativitat de tots els senys corporals). L'autora revisa el desenvolupament de la teoria

¹ Ho argumentà molt bé Lola Badia a «Ramon Llull: Autor i Personatge», dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles H. Lohr septuagesimum annum felicitar agenti dedicata*, ed. Fernando Domínguez, Ruedi Imbach, Theodor Pindl i Peter Walter, «Instrumenta Patristica» XXVI (Steenbrughe / La Haia: Abbatia Sancti Petri / Martinus Nijhoff International, 1995), pp. 355-375.

lul·liana del sisè sentit des dels primers esments (al *Llibre de contemplació*) i la formulació de *Lo sisè seny, lo qual apel·lam affatus* fins al *Liber de potentia, objecto et actu*, on se n'arrodoneix el plantejament, i fa una aportació realment rellevant a l'estudi de l'*affatus* amb l'anàlisi d'aquesta darrera obra, que no ha tingut prou difusió. En aquest sentit ens ofereix un tast (els dos capítols llatins sobre la potència afativa d'aquest darrer llibre i la traducció al català) de l'edició de la seva tesi doctoral, per ara inèdita.

Jordi Gayà Estelrich («Ramon Llull y algunas discusiones sobre la Teología mística en la segunda mitad del s. XIII») aborda la difícil qüestió d'escatir la relació de Llull amb la teologia mística escolàstica coetània, centrant-se en els períodes de les dues estades a París de 1287-1289 i 1297-1299 i els seus propòsits. Examina amb detall i erudició els ambients intel·lectuals amb què es devia trobar Llull a la Sorbona i a Vauvert, possibles fonts i probables interlocutors, com ara són un hipotètic coneixement sobre Hugues de Balma i especialment de Guigues du Pont. Gayà pretén comprendre «la teologia mística en el marco de la teología como ciencia tal como se plantea en el Arte», «me detendré en el análisis de dos temas concretos: el primero será el recurso a la meditación de las propiedades divinas; el segundo, la explicación del raptó o éxtasis.» (p. 80). I així l'autor explora les possibles relacions entre les exposicions de Guigues du Pont sobre la contemplació especulativa i analògica, la meditació sobre les propietats divines o la *oratio* (en què s'allunya del llenguatge escolàstic) amb els discursos de dos obres lul·lianes elaborades a París, la *Contemplatio Raimundi* i *Quomodo contemplatiu transit in raptu*. Finalment, Gayà descriu el mecanisme contemplatiu d'ascens (via potències) i descens (diví) partint del *Compendium seu commentum Artis demonstratiuae*, que revela una mística cristocèntrica i presenta correspondències amb algunes tesis de du Pont i altres contemporanis, i tanca el treball amb una argumentació de la validesa de l'Art per a l'exercici contemplatiu, èxtasi inclòs, i concretament sobre el conceptes d'*excessus* i els punts transcendents.

Carles Llinàs Puente («Ars mystica atque angelica. El arte mística de Ramon Llull y los ángeles») proposa una interpretació angèlica de les dues experiències místiques biogràfiques de Llull, que són la conversió a la penitència i la il·luminació a Randa, en el sentit que constitueixen la revelació d'un missatge i desencadenen una missió. Per això revisa els fonaments de l'angelologia anterior (Bíblia, Patrística i pensament medieval) i els coetanis més destacats de la síntesi escolàstica de l'angelologia (sant Bonaventura i sant Tomàs d'Aquino) per comparar-los amb les tesis angèliques lul·lianes, que es troben principalment al *Libre dels àngels* i el *Liber de locutione angelorum*. Els àngels, en definitiva, són valuosos per a la contemplació per-

què revelen les dignitats i per tant permeten al contemplatiu participar de la seva naturalesa angèlica; Llinàs argumenta d'aquesta manera que l'Art, que és alhora ciència i mística, té una dimensió angèlica, com ho és la mateixa missió lul·liana com a efecte de l'experiència mística de l'autor. Això converteix l'Art i els seus productes no només en coneixement sinó també en manifestació d'un missatge (*ars mystica atque angelica*) i l'autor mateix en *missatge-missatger*.

Lucio Nontol («Contemplación y lógica espiritual en Ramon Llull») es proposa analitzar el funcionament de la contemplació lul·liana, que segons l'autor resol la unió d'una ètica de l'acció amb la metafísica del retorn de l'ésser humà a Déu, i ho fa a través d'una aproximació molt panoràmica a les regles i característiques fonamentals de l'Art (centrat en l'*Art breu*) i l'«Art de contemplació» del *Blaquerna*, i hi destaca els processos de memorització i remembrament, la combinació, l'ascens i el descens, i l'afectivitat.

Maria Rosa Planas Ferrer («Sor Anna Maria del S. Sagriment (1649-1700), mestra de mística lul·liana») fa una presentació, breu i lúcida, d'aquesta religiosa dominica mallorquina, autora del *Comentari* (1760) al *Llibre d'amic e amat*, i argumenta que més enllà d'una glosa del referent lul·lià, aquest text revela la seva pròpia experiència espiritual, de gran complexitat i interès, explicada sobre el referent com un fil argumental, i juntament amb altres episodis de la vida conventual i de Mallorca. L'article reivindica el valor de l'autora davant les perplexitats que ha generat i reflexiona sobre les qualitats de l'escriptura mística femenina en aquesta figura que fa una síntesi ben original dels models místics carmelitans (Teresa de Jesús, Juan de la Cruz) i el lul·lià mentre s'insereix en la religiositat moderna de la Contrareforma.

El tercer apartat del llibre és dedicat a «La apertura a las otras realidades religiosas». Joan Andreu Alcina («El lugar de la experiencia mística: el hombre perfecto en Ibn 'Arabí y Ramón Llull») fa una aproximació brillant i comprensiva a l'antropologia de l'experiència mística i explica de quina manera es presenta en el pensament islàmic i cristià del sufi Ibn Arabí i de Llull, respectivament. Ho fa amb l'anàlisi dels conceptes d'home perfecte (l'ésser humà, en tant que teofania finita de les qualitats perfectes de Déu, pot aspirar a una experiència mística desenvolupant autoconsciència de la seva participació o reflex de l'Absolut), les figures profètiques de Mahoma (arquetip creat de l'Absolut on es troben perfectament les natures corporals i espirituals) i Jesucrist (també punt de contacte entre Déu i la Creació més perfecta, i model que permet a l'ésser humà perseguir la *hominificació*, la finalitat de la seva existència segons Llull, això és, cristificar-se). L'autor defensa, d'aquesta manera, la utilitat del concepte d'equivalents homeomòrfics de Panikkar, que serveix

per relacionar les correspondències estructurals entre els discursos d'aquests dos autors sense perdre de vista la seva particularitat.

Óscar de la Cruz Palma («Ramon Llull i el judaisme») es proposa la difícil tasca d'identificar noves fonts jueves en l'obra de Llull: després d'emmarcar el context històric i sociocultural del judaisme coetani a la Corona catalanoaragonesa, en un context creixent d'opressió, fa un estat de la qüestió sobre les possibles fonts identificades del coneixement que en podia tenir Llull, malauradament no demostrat textualment (les obres de Maimònides, el desenvolupament de la càbala amb autors com Nahmànides, i la literatura cristiana antijueva, que es concreta en actes com, per exemple, la Disputa a Barcelona de 1263). El fet que Llull no remeti a autoritats dificulta identificacions, però la diversitat i profunditat de temes que tracta en relació amb el judaisme, així com passa amb l'islam, porten de la Cruz a analitzar una altra mena possible de fonts: aquelles relacionables amb la pietat popular, que detecta en diversos textos lul·lians (especialment al *Liber praedicationis contra judaeos*), i que són ritus i pràctiques de la quotidianitat com són les oracions i els Manaments, expressions fora dels marcs acadèmics i teològics que remetrien a un contacte directe de l'autor amb el món jueu.

El darrer apartat del llibre es dedica a «Plegaria y contemplación». Josep Amengual i Batle («Tres figures d'oració segons el *Llibre de contemplació en Déu*. Entre la vida activa i contemplativa») fa una lectura de la distinció XL «D'Oració», darrera, del *Llibre de contemplació*, i una descripció aproximativa a les tres figures d'oració que s'hi proposen: la sensual, la intel·lectual, i la composta. Malauradament l'article no té en compte el treball «Oració i contemplació en la mística de Ramon Llull» de Josep Enric Rubio.² I culmina amb una reflexió evangèlica sobre la vinculació entre vida activa i contemplativa a la llum de diverses referències en textos lul·lians.

Finalment, Simone Sari («Forme di preghiera mariana secondo Ramon Llull») elabora un comentari molt interessant de la mística afectiva mariana proposada als capítols 285-287 del *Llibre de contemplació*. La Mare de Déu ocupa un rol preeminent en la contemplació lul·liana, amb el seu paper de mediadora i redemptora, perquè participa de les dignitats divines més excel·lentment que cap altra criatura fora de Crist. Per això Llull li dedica obres o referències constants (el *Llibre de santa Maria*, o el *Blaquerna* i el «Llibre d'Ave Maria» o l'«Art de contemplació»), que desenvolupen les bases pre-

² Dins el volum *Actes del Congrés d'Obertura de l'Any Llull. «En el setè centenari de Ramon Llull: el projecte missional i la pervivència de la devoció»*. Palma, 24-27 de novembre de 2015, ed. Lola Badia, Alexander Fidora i Maribel Ripoll Perelló, «Col·lecció Blaquerna» 12 (Barcelona / Palma: Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears, 2017), pp. 275-286.

sentades al *Llibre de contemplació*. En aquestes obres Lull elabora diverses tipologies d'oració mariana, com les versificades a les *Hores de nostra Dona*, i elabora elencs d'atributs que reflecteixen les virtuts marianes i que són per tant objecte per al contemplador (cap. 359 del *Llibre de contemplació*, *Llibre de oracions* o *Llibre d'home*). Tots aquests textos mostren bé també la importància de l'estètica literària en l'oració.

Arnau Vives-Piñas

- 47) Rodríguez Guerrero, José i Domingo Iglesias, «Una Epístola Alquímica atribuïda al Lulista Pere Rossell (fl.1376-1403)», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 107-166.
- 48) Rodríguez Guerrero, José, «El *Apertorium* [inc. *Sapientes nostri asserunt*] y el núcleo original de los tratados pseudolulianos (ca.1330-1332)», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 256-282.
- 49) Rodríguez Guerrero, José, «El *Ars intellectiva* [inc. *Multi sunt errantes*], obra del *magister Testamenti*», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 211-255.
- 50) Rodríguez Guerrero, José, «Las leyendas alquímicas sobre Ramón Lull interpretadas a la luz de nuevos datos», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 167-210.
- 51) Rodríguez Guerrero, José, «Nuevos Aportes para el Estudio del *Liber de secretis naturae* pseudoluliana», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 284-415.
- 52) Rodríguez Guerrero, José, «Pedro Arnaldo de Vilanova (s.XIV), Médico, Cirujano, Alquimista y *socius* del *magister Testamenti*», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 5-39.
- 53) Rodríguez Guerrero, José, «Ramón de Tèrmens (fl.1328) y el origen del Corpus Alquímico pseudoluliana», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 40-106.
- 28) Rodríguez Guerrero, José, «Una explicación al Códice *De arqumia* atribuido a Ramón Lull en el Inventario de la Biblioteca de la Sorbona de 1321», *Azogue*, vol. 9 (Revista electrònica, 2019-2023), pp. 1-4.

Els estudis sobre Ramon Lull han estat fonamentals per comprendre l'impacte de la seva obra en diversos àmbits, des de la filosofia i la teologia

fins a disciplines com l'alquímia. En particular, l'*Ars Magna*, amb el seu mètode combinatori, va influir directament en la formació del corpus alquímic pseudolul·lià. Aquesta tradició, tot i la seva distància respecte a la producció original de Ramon Llull, ha generat un gran interès pel que fa a les seves implicacions en la ciència, la filosofia i la pràctica espiritual medievals.

Els articles de José Rodríguez Guerrero (investigador independent, Madrid) analitzats en aquesta ressenya, han estat publicats en el volum 9 de la revista d'història de l'alquímia *Azogue*. S'emmarquen en una línia de recerca sobre l'alquímia pseudolul·liana en la qual destaquen també les aportacions de stigació de Michela Pereira (Univ. de Siena, ara jubilada), i a la qual ha contribuït recentment Stefania Buosi Moncunill (investigadora independent, Trieste). Aquests estudis ofereixen una visió rica i complexa sobre la circulació de textos alquímics i les errònies atribucions d'obres al voltant de Ramon Llull.

José Rodríguez Guerrero analitza una entrada de l'inventari de la Biblioteca de la *Sorbona* de 1321, que atribueix erròniament un manuscrit alquímic (*arquimia*), a Ramon Llull. Es contextualitza aquesta atribució dins la tradició pseudolul·liana, que no es desenvolupa fins al voltant de 1330, i s'apunten possibles errors de transcripció o classificació. Aquesta anàlisi destaca com la fama universal de Ramon Llull va facilitar aquestes atribucions errònies, contribuint a la seva mitificació com a mestre de ciències secretes.

En un altre estudi, José Rodríguez Guerrero diferencia Pere Arnau de Vilanova d'Arnau de Vilanova, destacant l'important paper de Pere Arnau com a autor clau en la tractadística alquímica del segle XIV, a diferència d'Arnau, conegut metge que, com confirma Sebastià Giralt (Univ. Autònoma de Barcelona), no era alquimista. Rodríguez Guerrero ressalta que Pere Arnau va ser l'autor del *Rosarium philosophorum*, text que combina elements filosòfics i pràctics de l'alquímia, i explora la seva relació amb el *Magister Testamenti*, figura clau en el desenvolupament del corpus pseudolul·lià, especialment en el seu text més antic i important, el *Testamentum*. Aquest *Magister Testamenti* es vincula provisionalment amb Ramon de Térmen, que va ser un cavaller, amb formació en arts i un fort interès per la medicina. A partir de la metodologia combinatoria lul·liana, sembla que Térmen va estructurar un sistema simbòlic que va ser erròniament atribuït a Ramon Llull. Aquestes conclusions coincideixen amb les investigacions d'Albert Soler Llopart (Univ. de Barcelona), que ha analitzat com les rodes lul·lianes van ser adoptades per altres autors per organitzar textos alquímics complexos, evidenciant així el paper de Térmen en l'evolució de l'alquímia medieval i la recepció del pensament lul·lià.

A continuació, José Rodríguez Guerrero i Domingo Iglesias (investigador independent) analitzen una epístola alquímica atribuïda a Pere Rossell, un lul·lista que va adaptar elements de la filosofia de Ramon Llull a la pràctica alquímica. L'obra reflecteix com Pere Rossell, vinculat als reis catalans Pere III i Joan I, va integrar ciència, religió i política, destacant la rellevància de l'alquímia en el context de la Corona d'Aragó i el suport que hi van donar.

L'estudi de l'*Ars intellectiva*, atribuïda al *Magister Testamenti*, també revela com la metodologia combinatòria de Ramon Llull va ser adaptada a finalitats alquímiques. Aquesta metodologia, basada en la combinació de conceptes per assolir veritats universals, va ser aplicada de manera pràctica per ajudar els alquimistes a organitzar els seus coneixements, facilitant la transmutació espiritual i material. Així, l'obra estableix un pont entre filosofia i ciència, integrant l'alquímia com una disciplina que uneix aspectes espirituals i materials.

José Rodríguez Guerrero destaca l'*Apertorium* com una obra clau del corpus pseudolul·lià quant a la fusió de filosofia, ciència i espiritualitat. Aquest text va establir les bases per a sistemes alquímics posteriors, i va contribuir a la legitimació l'alquímia com a disciplina científica.

L'autor revisa les llegendes sobre Ramon Llull creades entre els segles xv i xvii, explorant com van consolidar-ne la imatge com a mestre de l'alquímia. Malgrat no haver estat alquimista, aquestes narracions van legitimar coneixements que li eren atribuïts i van contribuir a la percepció que se'n tenia com a figura heterodoxa.

Finalment, l'estudi del *Liber de secretis naturae* examina la seva transmissió i adaptació cultural. Rodríguez Guerrero demostra com aquestes variacions textuais van consolidar l'alquímia com una disciplina respectada i influent en el pensament científic medieval.

En conjunt, aquests articles no només posen en relleu la relació entre el corpus alquímic pseudolul·lià i les tècniques de l'*Ars Magna*, sinó que també evidencien com la tradició alquímica, oberta i interdisciplinària, ha influït en el pensament medieval i modern. Les contribucions de José Rodríguez Guerrero aporten noves perspectives sobre la integració del pensament lul·lià en la ciència i la filosofia medievals, i demostren la riquesa i la plasticitat d'un llegat que continua fascinant els estudiosos. Aquestes recerques representen una aportació valuosa al diàleg acadèmic, i consoliden el lloc de Ramon Llull com a figura clau per entendre la intersecció entre ciència, espiritualitat i filosofia a l'edat mitjana.

Stefania Buosi-Moncunill

55) Rubio, Josep Enric, «La dona invisible en l'Art de Ramon Llull», *Ser invisible: testimonis literaris i documentals femenins*, ed. Rafael Roca Ricart (Catarroja: Editorial Afers, 2023), pp. 19-36.

«La dona invisible en l'Art de Ramon Llull» és el capítol que enceta l'aplec dels catorze treballs d'autors diferents que constitueixen *Ser invisible. Testimonis literaris i documentals femenins*, que el 2023 va veure la llum gràcies a la coordinació de Rafael Roca Ricart. Dedicat a la invisibilitat de la dona des del segle XIII fins al XXI als territoris catalanoparlants, les diferents aportacions donen compte de l'anomenada *criptogínia* o ocultació històrica de les dones i dels referents femenins. En aquest sentit, Rubio treu a la llum la presència de la dona en l'obra de Ramon Llull, però des d'una perspectiva fins ara inexplorada o només assenyalada: la dona des de la perspectiva estricta de l'Art lul·liana. Sabem, pels estudis precedents, que en l'obra lul·liana hi ha una munió rellevant de models femenins ben identificables (i identificats), especialment en aquelles obres de caràcter literari, en aquelles obres, per tant, en què els principis universals s'han transformat en particulars per mitjà dels exemples. Rubio focalitza justament el treball en aquelles obres de formulació combinatòria en què, aparentment *a priori*, la figura femenina no hi tendria cabuda, com podria ser el cas de l'*Art demostrativa*. L'obscura resposta combinatòria a la pregunta «per que fembra vol esser home e home no vol esser fembra?» (Llull 2021, p. 192) el porta a cercar-ne la solució en les obres *trasmudades* en literatura, en les quals les dones sí que hi tenen una presència explícita i solen ser portadores d'un dilema que requereix solució. D'aquesta manera, aquella resposta tan opaca de l'*Art demostrativa* a la pregunta formulada, troba resposta en un correlat del *Llibre de meravelles*, quan Fèlix demana a l'ermità de torn «per qual natura la mare ama mes haver fill que filla, com sigui cosa que filla sia pus semblant a ella que son fill» (Llull 2014, p. 55). La semblança és la clau de volta per entendre la resolució del dilema: la tendència de l'ésser creat a la major semblança amb el creador, amb el Déu masculí propi de la tradició. D'aquí que «la dona, conscientment o no, vulga ser home (trobar-se en un grau superior en l'escala que ascendeix a la perfecció) i que la situació contrària, la de l'home disposat a ser menys perfecte (a canviar la «majoritat» del ser per la «minoritat» de la «imperfeció», de la «privació» o degradació del ser) es trobe, senzillament, fora de tota lògica -almenys de la lògica universal de l'Art». Des de la nostra perspectiva, aquest fragment citat és fonamental per entendre el desplegament que fa Rubio per poder donar resposta al fet que Llull no és, ni de bon tros, un autor misogin, ans al contrari, és un autor medieval que inclou la dona en els seus plans de reordenació social. I la hi inclou, la dona, no només d'una manera metafòrica

o fins i tot al·legòrica per representar les virtuts i els vicis, sinó per plantejar una «dona més real, autèntica, la que resta entaforada sota els estereotips de gènere» (pàg. 33). És en aquest punt que Rubio ens presenta un plantejament molt positivament perspicaç en considerar la mirada analítica de mestre Ramon: la dona és portadora del dilema, de la tensió, d'un conflicte que fa part de la mateixa dinàmica social. I davant d'aquesta situació, la dona invisible de l'Art aflora en el desplegament literari justament per donar cabuda a un element que és absent en la formulació femenina de l'edat mitjana com és la rebel·lia. Amb tota la cautela necessària, Rubio tanca aquesta reflexió audaç, que supera la bibliografia estrictament descriptiva anterior, apuntant la possibilitat que Llull percebi o intueixi aquest esperit de revolta en un model que presenta «[...] la consciència d'una opressió que vol alliberar-se, i que trigarà encara segles a esclatar».

Maribel Ripoll

- 60) Stones, Alison, *Gothic Manuscripts: 1260-1320. Part One*, vol. 2 vols (London - Turnhout: Henry Miller - Brepols, 2013), ill. 838 b/w, 77 col., 1130 pp.
- 61) Stones, Alison, *Gothic Manuscripts: 1260-1320. Part Two*, vol. 2 vols (London - Turnhout: Henry Miller - Brepols, 2014), ill. 800 b/w, 100 col., 1200 pp.

La monumentale ricerca dell'autrice, in due tomi (quattro volumi), offre un catalogo ragionato della produzione manoscritta illustrata francese tra il 1260 e il 1320, ovvero del cosiddetto «courtly style» fino alle innovazioni apportate da Jean Pucelle a Parigi (I.1., p. 17). Nell'introduzione (I.1, pp. 17-50) viene contestualizzato storicamente il periodo preso in esame; si descrivono le tipologie librerie studiate (raccolte di leggi; trattati medico-scientifici; manuali didattici e sulle arti; enciclopedie e compendi; cronache e storie; opere letterarie; libri di preghiera; libri liturgici) con riferimenti ai mss. del catalogo; si analizzano i promotori dei volumi (possessori o mecenati) sia laici sia ecclesiastici. Successivamente, si presenta la struttura del catalogo, diviso per aree: Parigi (cat. I); Rouen (cat. II); Reims, Artois, Fiandre, Hainaut (cat. III); Verdun, Metz, Trier e la contea di Bar (cat. IV); Lione e province limitrofe (cat. V); il sudovest: Aix, Arles, Avignone, Embrun (cat. VI); la contea di Tolosa e la provincia di Narbona (cat. VII); la Francia dell'ovest: Aquitania, Poitou, Auvergne, Bretagna, Tours, Bourges, Bordeaux e Auch (cat. VIII). Per ogni area sono riassunti i centri produttori principali. Si accenna poi alle annotazioni e ai costi registrati in alcuni di questi manoscritti, per passare infine a una breve disquisizione della funzione delle immagini in essi presenti.

All'introduzione segue il sommario dei manoscritti citati (I.1., pp. 53-80) che segue l'organizzazione del catalogo; l'elenco dei mss. datati e databili (I.1., pp. 81-89); brevi biografie indicizzate dei miniatori e decoratori (I.1., pp. 91-95); dei committenti e dei primi possessori (I.1., pp. 97-132); dei copisti, notai, rilegatori, e quanto concerne il prodotto librario (I.1., pp. 133-153). Tra i committenti studiati, quelli che l'autrice mette in relazione a Llull sono: Filippo il Bello (I.1., pp. 121-122), Pierre de Limoges (I.1., p. 123) e Thomas Le Myésier (I.1., p. 126).

Questa utilissima prima sezione, ovvero l'indice ragionato, si completa con l'indice dei testi citati (II.2., pp. 505-529) cui segue l'elenco dei mss. per luogo di conservazione (II.2., pp. 531-573).

I volumi I.2 e II.1 formano il catalogo vero e proprio, nei quali ogni manoscritto è presentato nella forma e nel contenuto, cui segue una descrizione delle miniature, il relativo commento dell'autrice, informazioni bibliografiche sulle edizioni disponibili, indicazioni sulla provenienza, infine una scheda sulla letteratura scientifica di ogni codice.

Per questa recensione ci occuperemo esclusivamente della presenza nel catalogo di vari mss. legati a Llull e ai suoi primi collaborati e alle informazioni che fornisce l'autrice, seguendone l'ordine di presentazione.

I-37 (vol. I.2., pp. 79-80): Fermo, Biblioteca Comunale, MS 19. Contiene i quattro *libri principiorum*. Stones lega questo ms. con i codici lulliani legati a Le Myésier, proponendo di datarlo nella prima visita (1287-89), o al più tardi la seconda (1297-99), del maiorchino a Parigi e di attribuire come committente un universitario, non essendo presenti note di possesso. Pur facendo riferimento al catalogo della certosa di Vauvert, non trova prove per dimostrare che questo codice fosse appartenuto all'abbazia. Il miniatore è il cosiddetto *Maître de Méliacin*, illustratore di diversi manoscritti di contenuto letterario, filosofico e giuridico (cf. la descrizione dell'artista fornita nel vol. I.2, p. 66, e l'elenco dei mss. a lui attribuibili nel vol. I.1, p. 55). Il capolettera miniato è riprodotto nel vol. I.1., fig. 153.

I-51 (vol. I.2, pp. 107-108): Parigi, BnF, lat. 3323. Contiene il *Liber natalis*. Stones lo data al 1310 circa e suppone che la mano del copista sia meridionale. Poiché, invece, la data del *Liber natalis* è riportata seguendo lo stile dell'Incarnazione, questa va spostata all'anno successivo, per cui il codice non può essere anteriore al gennaio 1311. Per quanto riguarda la nota miniatura che rappresenta il re di Francia, Filippo il Bello, assiso su un trono inusuale, cui Llull consegna un libro, l'autrice riporta l'ipotesi di W. Brückle, *Civitas terrena. Staatsrepräsentation und politischer Aristotelismus in der französischen Kunst 1270-1380*, München – Berlin 2005, pp. 20-21, il quale suggerisce

un legame con la struttura che sosteneva una statua equestre del re francese andata persa. Stones, invece, sembra propendere per una vicinanza iconografica con diverse rappresentazioni di maestri e studenti, cui l'immagine potrebbe essere relazionata con maggior plausibilità. L'autrice indica infine altri codici che potrebbero essere affini e che presentano lo stesso grado di corrosione nelle miniature, in particolare una *Bibbia*, ora in Vaticano, BAV, Reg. Lat. 26, e un ms. del *Sidrach*, ora a Londra, British Library, add. 17914.

I-59 (vol. I.2., pp. 125-126): Parigi, BnF, fr. 22933. Contiene le traduzioni francesi della *Doctrina pueril* e del *Libre del gentil*. Databile a Parigi nel 1300. L'autrice indica come meritevole d'attenzione la sequenza di diagrammi in forma arborea che precedono il *Gentil*, che sono eseguiti nella regolare struttura del quaderno e non aggiunti, e che sono rappresentati uno per pagina e non in forma semplificata come nell'*Electorium*. La forma qui usata è simile a quella di un ms. dell'area di Arras o Saint-Omer, ora a Parigi, BnF, fr. 9220, che contiene il *Vrigiet (Verger) de Solas* (cf. vol. I.2, III-19, pp. 191-197), ma la mano del miniatore non è la stessa. La mano del codice lulliano si può invece avvicinare allo stile di quella di un Leggendario creato per una regina di Francia non specificata, ora diviso in due mss.: Parigi, St. Geneviève 588; Parigi, BnF, fr. 24429. Questa regina potrebbe essere Giovanna di Borgogna-Artois, come specificato nella scheda sul *Liber de Dimna et Calila* (I.2, I-60, p. 128). L'autrice, infatti, nella scheda sul ms. con le opere lulliane, propone un parallelo tra l'inaccuratezza della traduzione francese delle opere lulliane con quella della traduzione dallo spagnolo in latino del *Calila e Dimna* a carico di Ramon di Beziars, preparata per la regina Giovanna di Navarra ma infine presentata a Filippo il Bello nel 1313 (Parigi, BnF, lat. 8504, I.2, I-60). Nonostante l'interesse che può creare la figura di Ramon de Beziars, che è uno dei firmatari dell'approvazione dell'insegnamento dell'*Ars brevis* a Parigi nel 1310, il dato proposto è poco efficace per poter confermare un possibile legame tra i due codici. Gli alberi miniati del codice lulliano sono riprodotti nel vol. I.1, figg. 244-245.

III-17 (vol. I.2, pp. 185-187): Parigi, BnF, lat. 15450. *Raimundi Electorium magnum*. Datato nel 1325 ad Arras. Dopo aver dato la descrizione delle figure e delle immagini presenti, l'autrice indica che il miniaturista è il cosiddetto *Maitre au menton fuyant*, responsabile anche della decorazione del Salterio di Luigi l'Attaccabrighe della cattedrale di Tournai (Tournai, Tesoro della Cattedrale, BCT A 17, III-13, vol. I.2, pp. 177-179), della miscellanea letteraria ora a Digione, Bibliothèque municipale, MS 526 (III-16, vol. I.2, pp. 183-185) e di altri codici letterari e religiosi elencati nel vol. I.1, p. 60. Non è chiaro perché l'autrice si riferisca più volte al *Breviculum* indicandolo come «Karlsruhe copy» dell'*Electorium* (p. 186). I diagrammi e la rappresentazione

dell'incontro dei saggi con il gentile di questo codice sono riprodotti nel vol. I.1., figg. 369-371.

III.18 (vol I.2, pp. 187-190): Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, HS St Peter perg. 92. *Breviculum ex artibus Raimundi electum*. Datato nel 1320-21 ad Arras. Dopo la dettagliata descrizione delle miniature a piena pagina che inaugurano il codice, l'autrice osserva che il miniatore non è lo stesso dell'*Electorium*. Indica inoltre che la pratica di inserire testo non incorniciato all'interno delle immagini potrebbe essere di origine meridionale, facendo riferimento al ms. domenicano di Tolosa, Bibliothèque municipale, 418 (datato al 1304 circa) e a un posteriore codice del Norditalia, databile nel 1320, ora a Parigi, BnF, lat. 6823. Si presentano poi delle brevissime biografie di Llull e di Le Myésier, basate sul lavoro di Hillgarth, *Ramon Llull and Lullism in Fourteenth-Century France* (1971) e si propone un'identificazione delle nobildonne della miniatura XII, che tutto sommato ricalca quella proposta dal compianto studioso. Lo stile del miniatore non trova corrispondenze nella produzione conservata, pur confermando la provenienza da Arras, e l'autrice suppone che l'artista possa aver lavorato principalmente su parete o vetro. Nota, infine, una certa attenzione anatomica nella rappresentazione di Le Myésier che non avviene per le figure femminili, mettendo questo in relazione con l'attenzione anatomica che appare in mss. promossi da medici, come per esempio nel Parigi, BnF, fr. 2030, che include la traduzione francese della *Chirurgia* di Henry de Mondeville. Quattro miniature del *Breviculum* sono riprodotte nel vol. I.1, figg. 372-375.

Simone Sari

67) Villanova, Arnaldus de, *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedictorem. Praesentatio facta Burdegaliae*, ed. Jaume Mensa i Valls, «Opera Theologica Omnia, XII» (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya, 2023), 247 pp.

El volum XII de l'AVOThO ens ofereix una acurada edició de dues obres arnaldianes inèdites fins ara: l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedictorem* i la *Praesentatio facta Burdegaliae*. Acurada i, com és habitual, acompanyada d'un notable cabal d'informació a les introduccions, a les notes i als aparats d'edició. L'*Antidotum* tanca la polèmica escatològica dels anys 1300-1305, sostinguda amb els teòlegs parisencs i dominicans. Com assenyala el curador, Jaume Mensa: «d'una banda ofereix molta informació sobre diversos aspectes de la controvèrsia (notícies històriques, personatges, etc.), i, de l'altra, és la versió més desenvolupada i detallada i prolixa dels arguments arnaldians» (p. 10). Presentada

sota la forma metafòrica d'un antídol teològic, l'*Antidotum* és una obra que posa en relació l'àmbit mèdic propi d'Arnau amb el domini de la teologia. Va ser escrit entre el 5 de juny i el 24 d'agost de 1305.

Precisament en aquesta última data, a Bordeus, Arnau va fer una presentació pública del seu *opus* teològic al papa Climent V, tot just acabat d'accedir al solí pontifici; el document notarial que en dona fe, i que recull l'escrit que va llegir-hi Arnau, és la segona de les obres editades en el present volum. En aquest, hi fa una llista cronològica, raonada, de les seves obres, d'una gran transcendència per als estudis arnaldians. S'esdevé, però, que falta un foli d'aquesta llista en l'únic manuscrit que transmet l'obra. L'editor, tanmateix, reconstrueix la llista amb gran perspicàcia a les pp. 154-161. La resposta del papa, inclosa en l'esmentada acta notarial, fou la decisió de reservar-se l'examen i judici d'aquestes obres; així, el papa aturava la campanya en contra d'Arnau promoguda pels teòlegs. L'*Antidotum* i la *Praesentatio* representen, doncs, el final d'una etapa determinant de la trajectòria del nostre autor. En apèndix s'edita el text d'una *Abbreviatio praesentationis factae Burdegaliae*.

Albert Soler